

Savez slijepih
Crne Gore

CEDEM
CENTAR ZA DEMOKRATIJU I LJUDSKA PRAVA

Ministarstvo ljudskih
i manjinskih prava

PREPOZNATO PRAVO = STVARNA JEDNAKOST

Izdavači:

Savez slijepih Crne Gore u partnerstvu sa
Centrom za demokratiju i ljudska prava (CEDEM)

Za idavače:

Goran Macanović, izvršni direktor Saveza slijepih Crne Gore
Nevenka Vuksanović, Direktorica Centra za demokratiju i ljudska prava

Autor publikacije:

Marko Nikolić

Autor istraživanja:

prof. dr Miloš Bešić
Spektrum Analitika

Prelom i dizajn:

Žvaka doo

Tiraž:

50

Godina izdanja:

2026.

*Ova publikacija nastala je kao aktivnost u okviru projekta
„Prepoznato pravo = stvarna jednakost “
koji je finansijski podržan od strane Ministarstva ljudskih i manjinskih prava.
Sadržaj publikacije ne odražava zvanična mišljenja i stavove donatora.*

SADRŽAJ:

Uvod	4
Pristup invaliditetu	5
Filozofija samostalnog života	7
UN konvencija o pravima OSI	8
Diskriminacija	10
Izvod iz istraživanja	13
Uvod	14
Metodologija	16
Zaključak	40
Preporuke javnih politika	41

UVOD

Diskriminacija osoba s invaliditetom predstavlja jedno od najznačajnijih pitanja ljudskih prava savremenog društva. Uprkos napretku u zakonodavnom okviru, međunarodnim standardima i rastućoj svijesti o potrebi poštovanja jednakosti i različitosti, osobe s invaliditetom i dalje se svakodnevno suočavaju s brojnim preprekama koje ograničavaju njihovo puno i ravnopravno učešće u društvenom životu.

Diskriminacija se može manifestovati na različite načine – od otvorenog uskraćivanja prava i mogućnosti, preko nepristupačnosti javnih prostora, usluga i informacija, do suptilnih oblika predrasuda, stereotipa i društvene isključenosti. Takve prepreke utiču na pristup obrazovanju, zapošljavanju, zdravstvenoj zaštiti, kulturi, sportu i drugim oblastima od ključnog značaja za kvalitet života i ostvarivanje ljudskog dostojanstva.

Polazeći od principa jednakosti, nediskriminacije i poštovanja ljudskog dostojanstva, ova publikacija nastoji da ukaže na najčešće oblike diskriminacije s kojima se suočavaju osobe s invaliditetom i procijeni u kolikom stepenu je osobe s invaliditetom doživljavaju kao kršenje osnovnih ljudskih prava, predstavi relevantni pravni i institucionalni okvir zaštite njihovih prava, te doprinese boljem razumijevanju izazova i mogućnosti za unapređenje njihovog položaja u društvu.

Kroz analizu postojećih praksi, primjera iz svakodnevnog života i preporuka za djelovanje, cilj publikacije je da podstakne institucije, organizacije civilnog društva, medije i širu javnost na aktivno promovisanje inkluzije i stvaranje okruženja u kojem će osobe s invaliditetom moći da ostvaruju svoja prava ravnopravno sa svim drugim građanima i građankama.

Izgradnja društva jednakih mogućnosti nije samo pitanje zakonske obaveze, već i pokazatelj demokratske zrelosti, socijalne odgovornosti i poštovanja osnovnih ljudskih prava. Zato je borba protiv diskriminacije osoba s invaliditetom zajednička odgovornost svih društvenih aktera i neophodan uslov za stvaranje pravednijeg i inkluzivnijeg društva.

PRISTUP INVALIDITETU

Razvojem civilizacije odnosno razvojem demokratičnosti društava mijenjao se i odnos društva prema osobama s invaliditetom, uključujući svakako i prema osobama koje imaju oštećenje vida.

Od polovine XX vijeka, kada su Ujedinjene nacije usvojile Univerzalnu Deklaraciju o ljudskim pravima i od kada su se razne društvene grupe organizovale u borbi za svoja ljudska prava rađa se i pokret osoba s invaliditetom koji se decenijama bori za prava OSI i radi na podizanju nivoa svijesti zajednice o osobama s invaliditetom. Tokom ovog vremena, pristup prema osobama s invaliditetom se kretao od medicinskog, funkcionalnog, milosrdnog, herojskog, preko socijalnog do trenutno aktuelnog pristupa, zasnovanog na ljudskim pravima.

Kroz istoriju bilježimo različite modele pristupa invaliditetu, te i različito poimanje. U doba Atine, Sparte, na osobe s invaliditetom, gledalo se kao na neupotrebljive, nijesu išli u vojsku, hrana za lavove, spaljivanje.... U španskim serijama na OSI se gleda kao na Božju kaznu zbog grijeha, gotovo uvijek je to odrasla osoba i uvijek je prikazano kajanje zbog grijeha, a ponekad osobe i „progledaju“, „prohodaju“....

Medicinski, funkcionalni, milosrdni, herojski pristup sa svojim izvjesnim varijacijama, osobe s invaliditetom, smatraju osobama koje su nesposobne za samostalan život, onima o kojima je neophodno da se neko drugi brine i da ih njeguje. Ovo ih stavlja u poziciju pasivnih članova društva, a invaliditet posmatra kao individualni problem same osobe s invaliditetom, koja ima urođena ili stečena oštećenja, zanemarujući društveni aspekt i odgovornost društva.

Životni ishodi osoba s invaliditetom u duhu ovih pristupa se svode na izlječenje ili popravljavanje funkcija organizma kroz rehabilitaciju, jer se invalidnost poistovjećuje s bolešću. Ukoliko se osoba ne može izliječiti ili dovesti u stanje potpune funkcionalnosti, onda se te osobe institucionalizuju kroz smještaj u specijalizovanim ustanovama ili u svojim kućama – “među četiri zida”. Ovakav odnos prema osobama s invaliditetom doveo ih je u stanje inferiornosti, prezaštićenosti i velike zavisnosti od drugih osoba, a društvo nije smatralo za potrebnim da se ono unaprijeđuje i poboljšava, jer problem ne vidi u sebi, već u samim osobama s invaliditetom.

Iako milosrdni model nema ni jedan segment kojeg bismo mogli istaći i pohvaliti, odnosno koji ima bilo kakvu dobrobit za živote osoba s invaliditetom, smatramo neophodnim da iznesemo neke od njegovih karakteristika i obilježja po kojima je prepoznatljiv.

Model pristupa invaliditetu zasnovan na ljudskim pravima, trebao biti dominantan danas, jer je on zapravo jedini kojeg preporučujemo, mada se herojski ili milosrdni model često u praksi manifestuje i ispoljava u odnosima prema osobama s invaliditetom.

Jednostavni, uobičajeni koraci i postignuća OSI, veličaju se i glorifikuju

kao nadljudski i izvanredni, a OSI se doživljavaju poput čudotvoraca i nekih svemoćnih osoba. To znači da se neke osobe bez invaliditeta jednostavno dive, oduševljavaju OSI koje žive samostalno, koje se kreću uz pomoć bijelog štapa, koje same kuvaju i obavljaju neke svakodnevne, uobičajene i rutinske poslove.

Iako su brojne barijere i neodgovarajući odnos društvene zajednice u odnosu na OSI, često demotivirajući faktor za iskazivanje svih potencijala, afiniteta i sposobnosti, mnoge od ovih osoba se često izbore sa svim tim „paketima prepreka“ na različitim poljima života, sagrađe sebi pristupačan i komforan kutak, uhodano koračaju kroz radne i životne izazove i ni malo nijesu počastvovani i srećni kad im se pristupa s milosrđem, sažaljenjem i neprimjereno velikim divljenjem.

Dalje, bilo kakav neuspjeh i lošiji rezultat u bilo čemu, osobe koje im pristupaju u duhu milosrdnog modela, sve to će podvesti pod njihov invaliditet, oštećenje, nesposobnost, dok će za ostale osobe bez invaliditeta, neuspjeh pravdati nepovoljnim okolnostima, nedostatkom sreće, sudbinom...

Jednostavno, kriterijumi nijesu isti za osobe s i bez invaliditeta, ni mjerne jedinice za uspjeh i neuspjeh. Osobama s invaliditetom se ništa ne prašta, a njihov neuspjeh se ne sagledava u svjetlu društvenih prepreka i barijera, već isključivo u svjetlu invaliditeta, odnosno fizičko-senzornih nedostataka.

U društvima u kojima su fizičke i legislativne prepreke uklonjene i upodobljene sa realnim potrebama života ovih osoba, tu se u manjoj ili većoj mjeri primjenjuje Model zasnovan na ljudskim pravima i svi ljudi, bez obzira na različitost, imaju pravo i na grešku, ali i na uspjeh i ostvarenje sopstvenih ciljeva i težnji.

Kao reakciju na takav odnos prema osobama s invaliditetom, šesdesetih godina prošlog vijeka, pokret osoba s invaliditetom počinje da zagovara socijalni model pristupa prema osobama s invaliditetom, kao i filozofiju samostalnog života.

Socijalni pristup osobama s invaliditetom problem vidi u društvu tj. u različitim barijerama s kojima se one svakodnevno suočavaju. Te se barijere odnose na stavove (stereotipi, predrasude), okruženja (nepristupačnost javnih površina i objekata) i procedure (administrativne barijere, nepristupačnost informacija i komunikacija). Socijalni pristup osobe s invaliditetom ne posmatra nesposobnim, već insistira na uklanjanju barijera kako bi one mogle iskazati sve svoje potencijale, sposobnosti i time postati aktivni članovi društva.

FILOZOFIJA SAMOSTALNOG ŽIVOTA

Filozofija samostalnog života podrazumijeva samostalno donošenje odluka, ali i kontrolu nad realizacijom donesene odluke, uključujući izbor načina i vremena kada će se i kako realizovati, te preuzimanje odgovornosti za eventualne posljedice, ali i mogućnost da se donese i pogrešna odluka, a ne kao što bi se moglo na osnovu samog termina pomisliti, da se radi o težnji da osobe s invaliditetom - nešto rade same, uključujući i to da nužno same žive. Ovo podrazumijeva potrebu da društvo osobama s invaliditetom, pa time i osobama s oštećenjem vida obezbijedi različite servise podrške, kako bi mogle u svakodnevnom životu primijeniti principe samostalnog života.

Zagovaranje socijalnog pristupa pitanju invaliditeta dovelo je do prvih pravnih dokumenata kako na nacionalnom tako i na međunarodnom nivou koji tretiraju invaliditet. Međutim, svi ti pravni dokumenti nijesu davali dovoljno garancija za ostvarivanje osnovnih ljudskih prava osoba s invaliditetom, jer su na međunarodnom nivou imali status deklaracija, što podrazumijeva da su više bili moralno - političke preporuke, a ne pravno obavezujući dokumenti.

Na nacionalnim nivoima su i dalje iskazivali duh neprihvatljivih pristupa (medicinskog, funkcionalnog, milosrdnog). Iz tog razloga su osobe s invaliditetom početkom ovog vijeka krenule u zagovaranje i pisanje Konvencije o pravima osoba s invaliditetom kao pravno obavezujućeg dokumenta, koju je Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila u decembru 2006.

Iz ovog procesa se izrodio i pristup zasnovan na ljudskim pravima, koji osobe s invaliditetom definiše kao osobe sa dugoročnim fizičkim, mentalnim, intelektualnim ili senzornim oštećenjima, a koja u sadejstvu sa različitim barijerama mogu otežati puno i efektivno učešće ovih osoba u društvu na osnovu jednakosti sa drugima.

Principi na kojima se zasniva ovaj pristup su zapisani u samoj Konvenciji, a između ostalog podrazumijevaju poštovanje urođenog dostojanstva, individualne autonomije osoba s invaliditetom, uključujući njihovo pravo da donose odluke o sopstvenim životima i samostalnost tih osoba, kao i njihovo puno i efektivno učešće i uključenost u sve sfere društvenog života. UN Konvencija o pravima osoba s invaliditetom obavezuje sve države koje su je ratifikovale, među kojima je i Crna Gora (Skupština Crne Gore je usvojila Zakon o ratifikaciji Konvencije o pravima osoba s invaliditetom u julu 2009.) da preduzme različite aktivnosti kako bi, između ostalog, obezbijedile samostalan život, uključenost u lokalnu zajednicu i ličnu pokretljivost.

UN KONVENCIJA O PRAVIMA OSI

UN Konvencija o pravima OSI je najznačajniji akt u odnosu na pitanje invaliditeta. UN Konvencija o pravima OSI donesena je od strane Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 2006. godine.

Crna Gora je ratifikovala UN Konvenciju 2009. godine, kao međunarodni ugovor i time UN Konvencija ima primat u odnosu na domaću legislativu i svi akti koji se donose u Crnoj Gori moraju biti u skladu sa UN Konvencijom.

Svrha Konvencije, navedena u članu 1, jeste da promoviše, štiti i osigura puno i ravnopravno uživanje svih ljudskih prava i osnovnih sloboda od strane svih osoba sa invaliditetom i da promoviše poštovanje njihovog urođenog dostojanstva.

Principi i opšta načela Konvencije, iz člana 3:

- Poštovanje urođenog dostojanstva, individualne autonomije osoba sa invaliditetom, uključujući njihovo pravo da donose odluke o sopstvenim životima i samostalnosti tih osoba;
- Nediskriminacija;
- Puno i efektivno učešće i uključenost u sve sfere društvenog života;
- Poštovanje različitosti i prihvatanje osoba sa invaliditetom kao dijela ljudske vrste i raznovrsnosti ljudskog roda;
- Jednakost mogućnosti;
- Pristupačnost;
- Jednakost muškaraca i žena;
- Poštovanje razvijajućih kapaciteta djece sa invaliditetom i poštovanje prava djece da očuvaju sopstveni identitet.

Član 5, ravnopravnost i nediskriminacija:

1. Države potpisnice priznaju da su sve osobe jednaka pred zakonom i imaju pravo na jednaku zaštitu pred zakonom i uživanje jednakih blagodeti zakona, bez ikakvih diskriminacija.

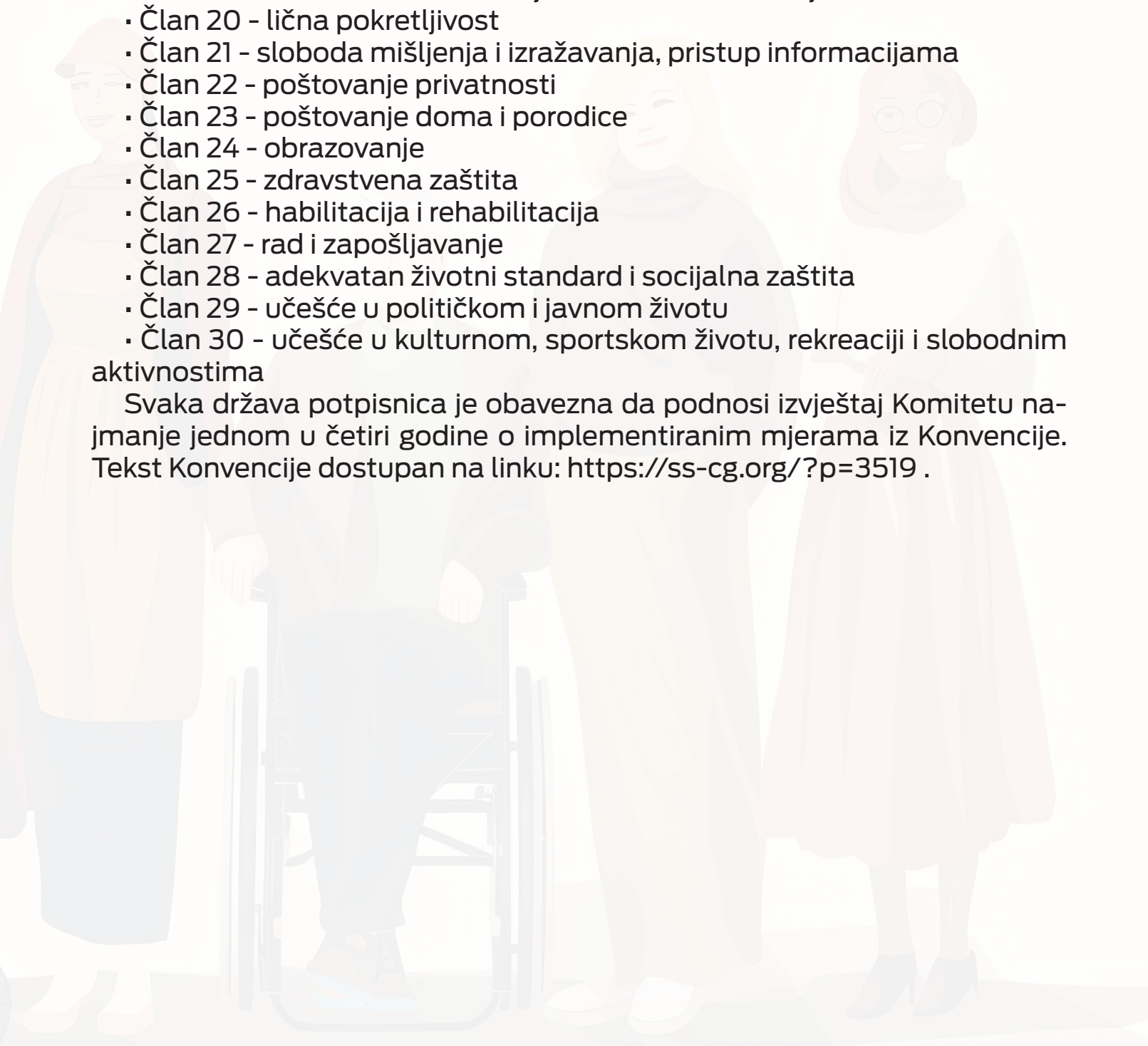
2. Države potpisnice zabranjuju bilo kakvu diskriminaciju po osnovu invalidnosti i garantuju svim licima sa invaliditetom jednaku i efektivnu pravnu zaštitu od diskriminacije po bilo kom osnovu.

3. Da bi promovisali ravnopravnost i ukinuli diskriminaciju, države potpisnice će preduzeti sve odgovarajuće korake kako bi osigurali pružanje razumnih adaptacija.

4. Posebne mjere neophodne za postizanje i ubrzavanje de facto jednakosti osoba s invaliditetom neće se smatrati diskriminacijom po osnovu invalidnosti shodno odredbama ove Konvencije.

UN Konvencija kroz svoj tekst i članove bavi se svim aspektima života OSI:

- Član 6 - žene s invaliditetom
- Član 7 - djeca s invaliditetom
- Član 8 - podizanje nivoa svijesti o pitanjima invalidnosti
- Član 9 - pristupačnost

-
- Član 10 - pravo na život
 - Član 11 - situacije rizika i vanredne humanitarne krizne situacije
 - Član 12 - jednako priznanje lica pred zakonom
 - Član 13 - pristup pravdi
 - Član 14 - sloboda i sigurnost osoba
 - Član 15 - sloboda od torture ili surovog, nehumanog ili degradirajućeg postupanja ili kazne
 - Član 16 - sloboda od eksploatacije, nasilja i zlostavljanja
 - Član 17 - zaštita integriteta ličnosti
 - Član 18 - sloboda kretanja i državljanstvo
 - Član 19 - samostalni život i uključenost u lokalnu zajednicu
 - Član 20 - lična pokretljivost
 - Član 21 - sloboda mišljenja i izražavanja, pristup informacijama
 - Član 22 - poštovanje privatnosti
 - Član 23 - poštovanje doma i porodice
 - Član 24 - obrazovanje
 - Član 25 - zdravstvena zaštita
 - Član 26 - rehabilitacija i rehabilitacija
 - Član 27 - rad i zapošljavanje
 - Član 28 - adekvatan životni standard i socijalna zaštita
 - Član 29 - učešće u političkom i javnom životu
 - Član 30 - učešće u kulturnom, sportskom životu, rekreaciji i slobodnim aktivnostima

Svaka država potpisnica je obavezna da podnosi izvještaj Komitetu najmanje jednom u četiri godine o implementiranim mjerama iz Konvencije. Tekst Konvencije dostupan na linku: <https://ss-cg.org/?p=3519>.

DISKRIMINACIJA

Pod pojmom diskriminacija podrazumijeva se nejednako postupanje prema jednom licu ili grupi lica s obzirom na lična svojstva: pol, rasu, vjeru, naciju, seksualno opredjeljenje, invaliditet itd. Invaliditet je po pravilu razlog za diskriminaciju po više osnova. Dešava se da kod onoga ko vrši diskriminaciju ne postoji loša namjera, ali to ne umanjuje težinu njegovih/njenih postupaka.

Od početka XXI vijeka Crna Gora je pristupila harmonizaciji propisa sa propisima EU. Usvojeni su novi i moderni zakoni: Zakon o zabrani diskriminacije, Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom - LSI kao lex specialis i mnogi drugi. Međunarodni eksperti tvrde da imamo najbolje zakone u regionu, ali ovi Zakoni su samo djelimično usklađeni sa Konvencijom UN o pravima OSI. Ipak samo formalno postojanje zakona nije dovoljno da diskriminacija nestane. Potrebno je usvojeno primijeniti u praksi. Diskriminaciju mogu vršiti svi subjekti u društvu nezavisno na kom mjestu, dakle i pojedinac i grupa. Može to biti bolnica, škola, pošta, ali je važno da možemo da

prepoznamo diskriminaciju i da se protiv nje borimo svi.

Pravo na zaštitu od diskriminacije imaju sva fizička i pravna lica. Pristanak lica na diskriminaciju ne oslobađa od odgovornosti vršioca diskriminacije, ni onoga ko daje instrukcije za diskriminaciju. Važno je istaći da Zakon štiti i one koji prijavljuju diskriminaciju ili o njoj svjedoče.

Zakon o zabrani diskriminacije LSI prepoznaje mnoge oblike diskriminacije:

Govor mržnje je svaki oblik izražavanja ideja, tvrdnji, informacija i mišljenja kojima se širi, podstiče ili pravda diskriminacija, omalovažavanje, mržnja ili nasilje prema osobama s invaliditetom ili grupi OSI, zbog njihovog ličnog svojstva, zasnovano na neprihvatanju različitosti i netoleranciji. Doživljavanje OSI kao manje vrijednih i manje sposobnih članova društva je omalovažavanje. Diskriminacijom se smatra i sprovođenje kampanja ili korišćenje terminologije koja širi, podstiče i pravda kršenje ljudskih prava i jednakosti OSI, kao i omalovažavanje tih osoba.

Diskriminacija u pristupu objektima i površinama u javnoj upotrebi odnosi se na neobezbjedjivanje uslova za nesmetan pristup, kretanje, boravak i rad u objektima u javnoj upotrebi i u prostorima i površinama javne namjene OSI ili grupi OSI. Nesprovođenje propisa u odnosu na traženje, primanje i širenje informacija, te dostupnosti istih predstavlja diskriminaciju u pristupu informacijama i komunikacijama.

Onemogućeno, ograničeno ili otežano korišćenje sredstva javnog prevoza

za OSI odnosi se na diskriminaciju u pristupu javnom prevozu, dok je odbijanje, onemogućavanje ili otežavanje pružanja dobara i usluga, te nepoštovanje principa univerzalnog dizajna diskriminacija u oblasti pružanja javnih i privatnih dobara i usluga.

Svako uskraćivanje ili ograničavanje prava osobi ili grupi OSI u postupku pred organima, u istoj ili sličnoj situaciji u kojoj se ta prava ne uskraćuju ili ne ograničavaju drugim licima predstavlja diskriminaciju u postupcima pred organima.

Ograničavanje lične pokretljivosti uskraćivanjem ili ograničavanjem dostupnosti kvalitetnih i savremenih pomagala koja u najvećoj mogućoj mjeri omogućavaju ličnu pokretljivost OSI, dok ograničavanjem izbora mjesta stanovanja, te podrške za život u zajednici OSI ograničava prava na samostalan život i život u zajednici.

Onemogućavanje, ograničavanje ili otežavanje OSI ili grupi OSI da izrazi sopstveno mišljenje, stav, ideje i ubjeđenja smatra se diskriminacijom po osnovu invaliditeta u oblasti ograničavanja slobode mišljenja i izražavanja.

Svaka povreda, miješanje u privatnost, porodični život OSI, upotreba podataka, naročito vezanih za invaliditet odnosi se na diskriminaciju u oblasti privatnosti.

Zakon obrađuje i oblast diskriminacije u oblasti porodičnih odnosa, gdje je zabranjena neposredna i posredna diskriminacija djeteta ili grupe djece, njihovih roditelja, usvojitelja, staratelja, hranitelja, članova porodice djeteta i djetetu bliskih osoba koja se zasniva na invaliditetu, kao i na drugim stvarnim, odnosno pretpostavljenim ličnim svojstvima.

Onemogućavanje, ograničavanje ili otežavanje OSI izbor obrazovnog programa, upisa i pristupa i boravka u obrazovno-vaspitnoj ustanovi, praćenja nastave predstavlja diskriminaciju u oblasti vaspitanja, obrazovanja i stručnog osposobljavanja.

Zakon prepoznaje i diskriminaciju u oblasti profesionalne rehabilitacije, rada i zapošljavanja kroz više odredbi koji se odnose na nezapošljavanje OSI, koje ima jednake ili bolje kvalifikacije, stručne ili radne sposobnosti nego osoba bez invaliditeta, te ograničavanje pristupa zapošljavanju, samozapošljavanju, propisivanje restriktivnijih pravila koja se odnose na rad i radne uslove, uključujući otpuštanje i zaradu za OSI; propisivanje drugačijih i nepovoljnih uslova OSI ili grupi OSI za ostvarivanje drugih prava iz radnog odnosa.

Diskriminacijom u oblasti zdravstvene zaštite smatra se nemogućnost ostvarivanja zdravstvene zaštite na principu jednakosti u cjelokupnom tret-

manu prilikom ostvarivanja zdravstvene zaštite, dok se diskriminacijom u oblasti socijalne i dječje zaštite i adekvatnog životnog standarda u više odredbi smatra svaka nemogućnost ostvarivanja prava na dostojanstvene uslove života.

Diskriminacija u oblasti političkog i javnog života predstavlja uskraćivanje, ograničavanje ili otežavanje ostvarivanja prava na biračko pravo OSI ili grupi OSI, uskraćivanje prava na samostalno glasanje ili glasanje uz pomoć asistenta, te onemogućavanje, ograničavanje ili otežavanje pristupa, kretanja, boravka i rada u prostorijama političkih partija; i uskraćivanje ili ograničavanje prava na kandidovanje, imenovanje i izbor na javnu funkciju licu sa invaliditetom ako se ta prava u istoj ili sličnoj situaciji ne uskraćuju ili ne ograničavaju drugim licima.

Diskriminacijom u oblasti kulture smatra se i nepriznavanje kulturnog i jezičkog identiteta opštim ili pojedinačnim pravnim aktom, OSI ili grupi OSI, odnosno nepreduzimanje i nesprovođenje mjera.

Diskriminacija u oblasti sporta, rekreacije i aktivnosti u slobodno vrijeme predstavlja onemogućavanje, ograničavanje ili otežavanje učešća u sportskim i rekreativnim aktivnostima.

Teško je govoriti o tome koji su oblici diskriminacije značajniji, jer sva ponašanja koja Zakon prepoznaje kao diskriminatorna predstavljaju povredu i kršenje ljudskih prava uopšte.

Izvod iz istraživanja

Ovo istraživanje pruža uvid u položaj osoba sa invaliditetom u Crnoj Gori iz perspektive samih osoba sa invaliditetom. Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 158 ispitanika, primjenom prigodnog (snowball) uzorka, imajući u vidu ograničenu dostupnost ciljane populacije. Uprkos metodološkim ograničenjima u pogledu reprezentativnosti, rezultati nude konzistentnu, koherentnu i empirijski snažnu sliku ključnih problema sa kojima se osobe sa invaliditetom suočavaju u svakodnevnom životu.

Nalazi ukazuju na izraženu percepciju diskriminacije prema svim vrstama invaliditeta, pri čemu se diskriminacija ne doživljava kao izolovan incident, već kao strukturna karakteristika funkcionisanja sistema i društva. Iako većina ispitanika navodi da lično nije imala direktno iskustvo diskriminacije u posljednjih godinu dana, gotovo trećina jeste, a dominantni obrasci diskriminacije vezani su za zdravstveni sistem, javne institucije, nepristupačnost okruženja i javni prevoz.

Posebno zabrinjava podatak da gotovo 90% ispitanika koji su imali iskustvo diskriminacije nijesu prijavili slučaj, pri čemu je osnovni razlog nedostatak povjerenja u institucije, a ne nepoznavanje prava. Ovo potvrđuje da formalni mehanizmi zaštite postoje, ali da nijesu percipirani kao efikasni, dostupni ili korisni.

Istraživanje pokazuje da osobe sa invaliditetom u velikoj mjeri poznaju zakone i međunarodne dokumente koji štite njihova prava, ali istovremeno smatraju da se ta prava ostvaruju samo djelimično ili u veoma maloj mjeri. Najizraženije prepreke identifikovane su u oblasti arhitektonske nepristupačnosti, dok se institucionalni problemi dodatno produbljuju kroz administrativne procedure, stavove službenika i nedostatak komunikacione pristupačnosti.

U pogledu aktera koji se bore za prava osoba sa invaliditetom, ispitanici najviše povjerenja ukazuju organizacijama osoba sa invaliditetom i nevladinim organizacijama, dok se političke partije i državne institucije percipiraju kao slabo angažovane ili nedovoljno efikasne.

Na kraju, odgovori ispitanika jasno definišu prioritete za unapređenje položaja osoba sa invaliditetom: dosljedna primjena zakona, materijalna sigurnost, uklanjanje fizičkih barijera, zapošljavanje i systemske reforme. Ovi nalazi predstavljaju jasnu osnovu za kreiranje konkretnih i ciljanih preporuka javnih politika.

Uvod

Položaj osoba sa invaliditetom predstavlja jedno od ključnih pitanja savremenih politika ljudskih prava, socijalne uključenosti i jednakih mogućnosti. Uprkos značajnom napretku u normativnom i institucionalnom okviru tokom poslednjih decenija, osobe sa invaliditetom i dalje spadaju među najranjivije i najisključenije društvene grupe, kako u evropskim državama, tako i u zemljama Zapadnog Balkana. Njihova isključenost ne ogleda se samo u ekonomskim pokazateljima, već i u ograničenom pristupu obrazovanju, zapošljavanju, zdravstvenoj zaštiti, pravdi, političkom i društvenom životu.

Međunarodni izvještaji i analize, uključujući dokumente Ujedinjenih nacija, Savjeta Evrope i Evropske unije, kontinuirano ukazuju na činjenicu da osobe sa invaliditetom imaju niže stope zaposlenosti, viši rizik od siromaštva, lošiji zdravstveni status i manji stepen društvene participacije u poređenju sa opštom populacijom. Posebno zabrinjava podatak da su prepreke sa kojima se suočavaju osobe sa invaliditetom često systemske prirode – ugrađene u način funkcionisanja institucija, javnih politika i fizičkog okruženja, a ne samo rezultat pojedinačnih slučajeva diskriminacije.

Evropska unija u svojim strateškim dokumentima, uključujući Evropsku strategiju za prava osoba sa invaliditetom, naglašava da formalno usvajanje antidiskriminacionih zakona nije dovoljno ukoliko ne postoji njihova dosljedna primjena u praksi, praćena mjerama koje obezbjeđuju stvarnu pristupačnost, autonomiju i puno učešće osoba sa invaliditetom u društvu. Poseban akcenat stavlja se na uklanjanje arhitektonskih i komunikacionih barijera, razvoj inkluzivnog tržišta rada, dostupnost javnih usluga i jačanje mehanizama pravne zaštite.

U zemljama Zapadnog Balkana, uključujući Crnu Goru, ovi izazovi dodatno su izraženi. Iako je u proteklom periodu ostvaren napredak u pogledu usklađivanja nacionalnog zakonodavstva sa međunarodnim standardima – naročito kroz ratifikaciju Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom – brojni izvještaji domaćih i međunarodnih aktera ukazuju na značajan raskorak između normativnog okvira i njegove primjene. U praksi, osobe sa invaliditetom i dalje se suočavaju sa ograničenom dostupnošću institucija, sporim i složenim administrativnim procedurama, nedovoljnom podrškom pri ostvarivanju prava i slabim povjerenjem u mehanizme zaštite.

Posebno su izraženi problemi u oblastima zapošljavanja, socijalne i zdravstvene zaštite, pristupačnosti javnog prostora i javnog prevoza, kao i u ostvarivanju prava na pravnu zaštitu. Regionalne analize ukazuju da se osobe sa invaliditetom često nalaze u začaranom krugu: niska zaposlenost i materijalna nesigurnost povećavaju zavisnost od sistema socijalne zaštite, dok istovremeno nepristupačnost institucija i nedostatak podrške otežavaju izlazak iz tog kruga. Ovakva dinamika doprinosi dugoročnoj društvenoj isključenosti i reprodukciji nejednakosti.

Važan aspekt položaja osoba sa invaliditetom odnosi se i na društvene

stavove i percepcije. Brojna istraživanja u evropskom i regionalnom kontekstu ukazuju da diskriminacija prema osobama sa invaliditetom često nije otvorena ili eksplicitna, već se ispoljava kroz paternalistički odnos, niska očekivanja, neprepoznavanje kapaciteta i potencijala, kao i kroz normalizaciju nepristupačnosti i isključenosti. Ovakvi obrasci dodatno otežavaju društvenu integraciju i utiču na kvalitet života osoba sa invaliditetom.

U tom kontekstu, savremeni pristupi javnim politikama sve više insistiraju na perspektivi samih osoba sa invaliditetom kao ključnom izvoru znanja o stvarnim problemima i potrebama. Umjesto da se politike oblikuju isključivo „odozgo“, sve je izraženija potreba za empirijskim podacima koji odražavaju iskustva, stavove i prioritete osoba sa invaliditetom u njihovom svakodnevnom kontaktu sa institucijama i društvom u cjelini.

Polazeći od ovakvog šireg međunarodnog i regionalnog okvira, ovo istraživanje ima za cilj da pruži empirijski utemeljen uvid u položaj osoba sa invaliditetom u Crnoj Gori, oslanjajući se na iskustva i percepcije samih osoba sa invaliditetom. Istraživanje se ne bavi samo identifikovanjem problema, već nastoji da rasvijetli strukturne uzroke diskriminacije, prepreke u ostvarivanju prava i funkcionisanju institucija, kao i nivo povjerenja u postojeće mehanizme zaštite.

Poseban značaj istraživanja ogleda se u činjenici da su u fokus stavljeni konkretni oblici svakodnevnih prepreka, kao i procjena uloge različitih društvenih i institucionalnih aktera u zaštiti prava osoba sa invaliditetom. Time se stvara osnova za razumijevanje ne samo da li postoje problemi, već gdje i na koji način oni nastaju, te ko se u praksi percipira kao saveznik, a ko kao dio problema.

Motiv za realizaciju ovog istraživanja proističe iz potrebe da se javne politike u oblasti invaliditeta usmjere na osnovu relevantnih podataka, a ne pretpostavki ili fragmentarnih informacija. U kontekstu ograničenih resursa i rastućih socijalnih potreba, posebno je važno identifikovati prioritete koji imaju najveći potencijal da unaprijede kvalitet života osoba sa invaliditetom, ojačaju njihovu autonomiju i obezbijede ravnopravno učešće u društvu.

Rezultati ovog istraživanja imaju za cilj da posluže kao analitička i zagovaračka osnova za unapređenje javnih politika, jačanje institucionalne odgovornosti i razvoj sistemskih rješenja koja će doprinijeti stvarnom, a ne samo formalnom poboljšanju položaja osoba sa invaliditetom u Crnoj Gori. Na taj način, istraživanje nastoji da doprinese širem procesu izgradnje inkluzivnog društva, zasnovanog na poštovanju ljudskih prava, dostojanstva i jednakih mogućnosti za sve.

Metodologija

Cilj istraživanja

Cilj istraživanja bio je da se stekne uvid u položaj osoba sa invaliditetom u Crnoj Gori, sa posebnim fokusom na:

- iskustva i percepciju diskriminacije,
- pristup pravima, institucijama i javnim uslugama,
- prepreke sa kojima se osobe sa invaliditetom suočavaju u svakodnevnom životu,
- procjenu djelovanja institucija i relevantnih aktera,
- identifikovanje ključnih mjera koje je, iz perspektive samih osoba sa invaliditetom, potrebno preduzeti radi unapređenja njihovog položaja.

Istraživanje je imalo istraživačko, dijagnostičko i zagovaračko (policy-oriented) usmjerenje, s ciljem da se rezultati koriste kao empirijska osnova za unapređenje javnih politika i institucionalnih praksi.

Istraživački dizajn i instrument

Istraživanje je sprovedeno metodom anketnog ispitivanja, korišćenjem strukturisanog upitnika koji je obuhvatao kombinaciju:

- zatvorenih pitanja,
- pitanja sa skalama procjene (Likert tip),
- višestrukih izbora,
- otvorenih pitanja.

Upitnik je bio tematski strukturiran u nekoliko logičkih cjelina koje pokrivaju ključne dimenzije položaja osoba sa invaliditetom u savremenom društvu

Uzorak i način uzorkovanja

Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 158 ispitanika, osoba sa različitim vrstama invaliditeta koje žive u Crnoj Gori.

S obzirom na to da se radi o teško dostupnoj i društveno osjetljivoj populaciji, primijenjen je prigodni (snowball) uzorak. Ispitanici su regrutovani putem mreža organizacija civilnog društva i ličnih kontakata, pri čemu su učesnici istraživanja dalje prosleđivali upitnik drugim osobama sa invaliditetom.

Ovakav način uzorkovanja predstavlja standardnu i metodološki opravdanu praksu u istraživanjima koja se odnose na marginalizovane grupe, naročito u kontekstima u kojima ne postoje pouzdani registri ili okvir uzorkovanja.

Iako uzorak nije reprezentativan u statističkom smislu, on omogućava relevantne i validne uvide u iskustva, percepcije i potrebe osoba sa invaliditetom, što je u skladu sa ciljevima istraživanja.

Dimenzije i aspekti obuhvaćeni istraživanjem

Upitnik je koncipiran tako da obuhvati sledeće ključne dimenzije:

1. Socio-demografske karakteristike

- pol, starost, nacionalna i vjerska pripadnost,
- obrazovni nivo,
- zanimanje i radni status,
- tip naselja (selo/grad),
- ekonomski položaj domaćinstva.

2. Vrsta invaliditeta

- fizički,
- senzorni,
- intelektualni,
- psihosocijalni,
- višestruki invaliditet.

3. Percepcija diskriminacije prema osobama sa invaliditetom

- procjena stepena diskriminacije prema različitim grupama osoba sa invaliditetom,
- poređenje percepcije diskriminacije između različitih vrsta invaliditeta.

4. Iskustva diskriminacije u ključnim oblastima društvenog života

- rad i zapošljavanje,
- obrazovanje,
- zdravstvena i socijalna zaštita,
- rad javnih službi i pravosuđa,
- mediji, kultura, sport i politički život,
- pristupačnost fizičkog okruženja, informacija i javnog prevoza,
- lična pokretljivost i pristup pomagalima.

5. Lična iskustva i prijavljivanje diskriminacije

- direktna iskustva diskriminacije u prethodnom periodu,
- praksa prijavljivanja diskriminacije,
- razlozi za neprijavljivanje slučajeva diskriminacije.

6. Ostvarivanje prava i odnos institucija prema OSI

- procjena u kojoj mjeri osobe sa invaliditetom ostvaruju svoja prava,
- ocjena ponašanja različitih društvenih aktera i institucija,
- identifikacija prepreka u radu institucija i u postupanju službenika.

7. Uloga institucija i normativnog okvira

- procjena djelovanja države, javnih institucija, organizacija osoba sa invaliditetom, NVO i medija,
- poznavanje relevantnih zakona i međunarodnih dokumenata.

8. Pristup pravdi i pravnoj zaštiti

- pristupačnost sudova,
- korišćenje besplatne pravne pomoći.

9. Perspektiva osoba sa invaliditetom o potrebnim promjenama

- identifikacija ključnih mjera i prioriteta za unapređenje položaja OSI,
- kvalitativni uvidi zasnovani na otvorenim odgovorima ispitanika.

Ograničenja istraživanja

Glavno ograničenje istraživanja odnosi se na primijenjeni način uzorkovanja, zbog čega se rezultati ne mogu generalizovati na cjelokupnu populaciju osoba sa invaliditetom u Crnoj Gori. Ipak, dobijeni nalazi predstavljaju vrijedan empirijski materijal koji reflektuje stvarna iskustva i stavove ispitanika i pruža relevantnu osnovu za dalje analize, preporuke i zagovaračke aktivnosti.

Prikaz rezultata istraživanja

Na grafikonu 1, najprije dajemo prikaz uzorka naših ispitanika. U istraživanju je učestvovalo ukupno 158 osoba sa invaliditetom. Struktura uzorka prema polu je uravnotežena, pri čemu žene čine 50,9%, a muškarci 49,1% ispitanika, što omogućava uporedive uvide bez izražene rodne disproporcije.

Posmatrano prema starosnoj strukturi, u uzorku dominiraju ispitanici srednje i starije dobi. Najzastupljenija je starosna grupa 45–59 godina (30,7%), dok su ispitanici starosti 30–44 godine zastupljeni sa 28,9%, a oni stariji od 60 godina sa 28,1%. Mlađi ispitanici, do 29 godina, čine 12,3% uzorka, što ukazuje na relativno manju uključenost mlađih osoba sa invaliditetom.

Većina ispitanika se izjašnjava kao Crnogorci/ke (64,0%), dok su ostale nacionalne grupe zastupljene u manjim procentima: Srbi/kinje (17,5%), Albanci/ke (5,3%), Muslimani/ke (4,4%), Bošnjaci/kinje (2,6%), dok su ostale nacionalnosti zastupljene marginalno. Ovakva struktura u velikoj mjeri reflektuje opštu nacionalnu strukturu stanovništva u Crnoj Gori.

Prema obrazovnom nivou, gotovo polovina ispitanika ima četvorogodišnje srednje obrazovanje (48,2%), dok 21,9% ima završenu visoku školu, a 7,0% višu školu. Osnovno obrazovanje ili niži nivo ima 7,9% ispitanika, dok je 1,8% završilo magistarske ili doktorske studije. Ovi podaci ukazuju na relativno heterogenu obrazovnu strukturu uzorka, sa značajnim učešćem osoba sa srednjim i visokim obrazovanjem.

Kada je riječ o zanimanju i radnom statusu, najveći dio ispitanika čine penzioneri (32,5%), kao i administrativni službenici (21,1%) i stručni službenici sa višom ili visokom stručnom spremom (11,4%). Učenici i studenti, domaćice i osobe bez zanimanja zastupljeni su sa po 7,0%, dok je udio privatnika i stručnjaka veoma nizak. Ovakva struktura ukazuje na značajan udio osoba koje su van aktivnog tržišta rada.

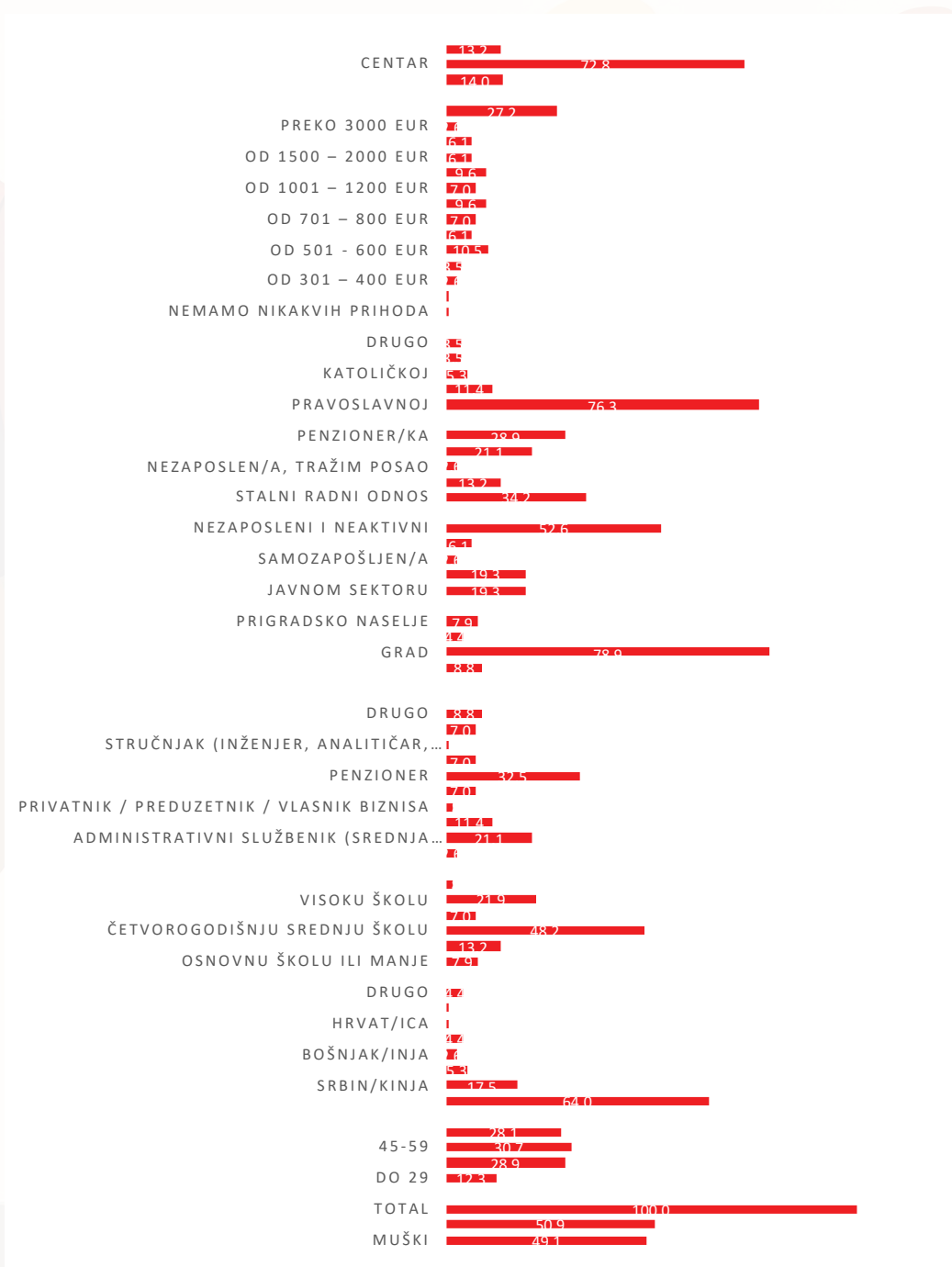
Većina ispitanika živi u urbanim sredinama, pri čemu 78,9% navodi da živi u gradu, dok je 8,8% ispitanika sa sela. Manji procenat ispitanika živi u užem gradskom jezgru ili prigradskim naseljima. Regionalno posmatrano, najveći broj ispitanika dolazi iz centralne regije (72,8%), dok su sjever (14,0%) i primorje (13,2%) slabije zastupljeni.

U pogledu zaposlenosti, više od polovine ispitanika (52,6%) spada u kategoriju nezaposlenih i neaktivnih. Među zaposlenima, podjednako su zastu-

pljeni ispitanici zaposleni u javnom (19,3%) i privatnom sektoru (19,3%), dok je udio samozaposlenih i zaposlenih u civilnom sektoru znatno manji. Prema statusu zaposlenja, 34,2% ispitanika ima stalni radni odnos, dok 28,9% čine penzioneri, a 21,1% osobe koje nijesu zaposlene i ne traže posao.

Većina ispitanika pripada pravoslavnoj vjeroispovijesti (76,3%), dok su islamska (11,4%) i katolička (5,3%) vjeroispovijest zastupljene u manjoj mjeri, što je u skladu sa dominantnom vjerskom strukturom u zemlji.

Kada je riječ o ekonomskom položaju, podaci ukazuju na izraženu finansijsku ranjivost ispitanika. Najveći dio domaćinstava ima mjesečne prihode do 1.000 EUR, dok je posebno značajan procenat ispitanika (27,2%) koji nijesu željeli da se izjasne o visini prihoda, što može ukazivati na osjetljivost ovog pitanja.

Grafikon 1 Uzorak %

Na pitanje o opštem osjećaju lične sreće (Grafikon 2), većina ispitanika daje pozitivnu procjenu sopstvenog životnog zadovoljstva. Više od polovine ispitanika (53,1%) navodi da se smatra srećnim, dok se dodatnih 29,2% izjašnjava kao veoma srećni. Ukupno posmatrano, čak 82,3% ispitanika izražava visok ili umjeren nivo subjektivne sreće.

Sa druge strane, manji dio ispitanika navodi negativne procjene – 7,1% se izjašnjava kao ne baš srećno, dok svega 1,8% navodi da uopšte nijesu srećni. Procenat ispitanika koji nijesu željeli da odgovore na ovo pitanje iznosi 8,8%, što može ukazivati na osjetljivost pitanja ili individualne razlike u spremnosti da se izrazi subjektivni doživljaj sreće.

Ovi nalazi ukazuju na izraženu individualnu otpornost i adaptivne kapacitete osoba sa invaliditetom, uprkos brojnim strukturnim i institucionalnim preprekama sa kojima se suočavaju. Istovremeno, visok nivo subjektivne sreće ne treba tumačiti kao odsustvo problema, već prije kao pokazatelj da se iskustva diskriminacije i sistemskih prepreka ne moraju direktno preslikavati na lični osjećaj životnog smisla i zadovoljstva, što će biti dodatno razmatrano u nastavku analize.

NE ŽELIM DA ODGOVORIM

8,8

UOPŠTE NISTE SREĆNI

1,8

NE BAŠ SREĆNI

7,1

SREĆNI

53,1

VEOMA SREĆNI

29,2

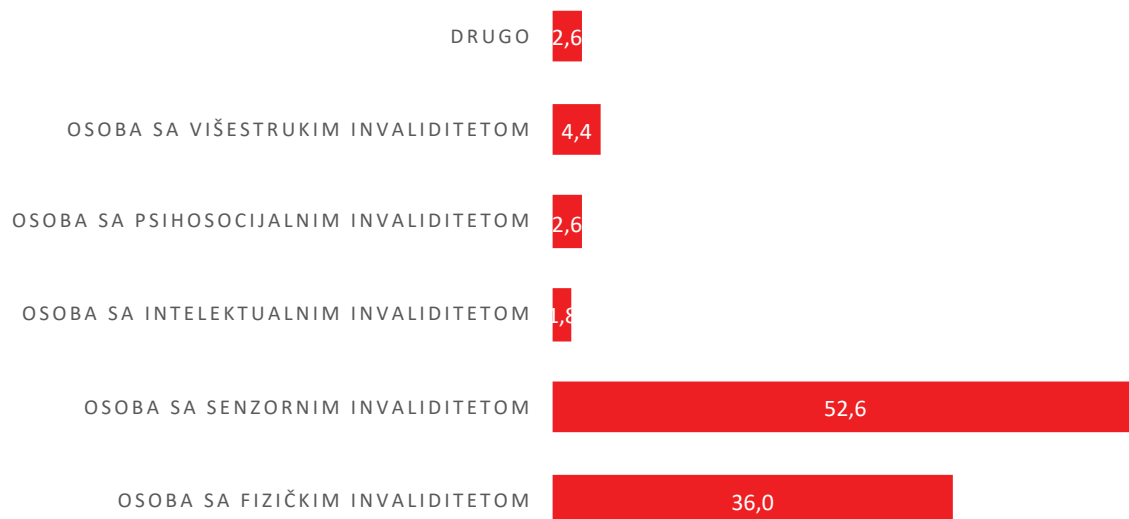
Grafikon 2. Subjektivna procjena životnog zadovoljstva

Struktura uzorka prema vrsti invaliditeta (Grafikon 3) pokazuje da su u istraživanju dominantno zastupljene osobe sa senzornim invaliditetom (52,6%), dok osobe sa fizičkim invaliditetom čine nešto više od trećine ispitanika (36,0%). Ostale vrste invaliditeta zastupljene su u znatno manjoj mjeri: osobe sa višestrukim invaliditetom čine 4,4%, osobe sa psihosocijalnim invaliditetom 2,6%, dok je udio osoba sa intelektualnim invaliditetom relativno nizak (1,8%). Dodatnih 2,6% ispitanika navelo je odgovor „drugo“.

Ovakva struktura uzorka ima važne implikacije za interpretaciju rezultata istraživanja. S obzirom na izraženu zastupljenost osoba sa senzornim i fizičkim invaliditetom, nalazi se u većoj mjeri odnose na iskustva diskrim-

inacije, pristupačnosti i funkcionisanja sistema iz perspektive ovih grupa. Istovremeno, niža zastupljenost osoba sa intelektualnim i psihosocijalnim invaliditetom ukazuje na ograničen doseg istraživanja prema pojedinim, posebno ranjivim grupama, što odražava šire probleme njihove vidljivosti i uključenosti u istraživačke i zagovaračke procese.

Ovaj nalaz dodatno potvrđuje potrebu za različitim, ciljanim politikama i mjerama koje uzimaju u obzir specifičnosti pojedinih vrsta invaliditeta, umjesto univerzalnog pristupa koji ne prepoznaje razlike u vrstama prepreka i oblika diskriminacije.

Grafikon 3. Struktura ispitanika prema vrsti invaliditeta?

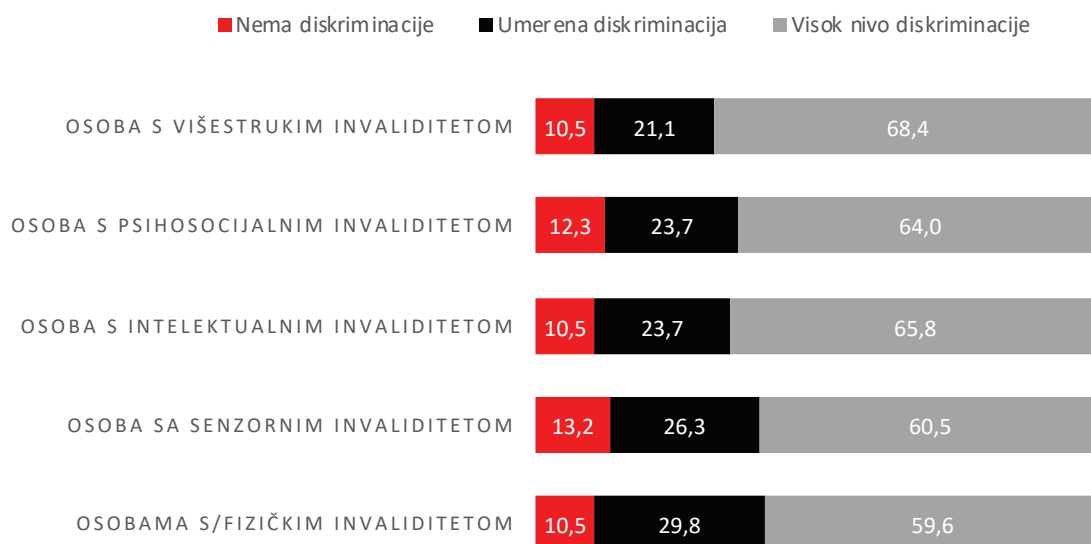
Rezultati istraživanja ukazuju na visok stepen percipirane diskriminacije prema svim vrstama invaliditeta, bez značajnih izuzetaka (Grafikon 4). U svim posmatranim kategorijama, većina ispitanika smatra da je diskriminacija prema osobama sa invaliditetom izražena u visokoj mjeri.

Najviši procenat ispitanika koji procjenjuju da je diskriminacija visoko izražena odnosi se na osobe sa višestrukim invaliditetom (68,4%), zatim na osobe sa intelektualnim invaliditetom (65,8%) i osobe sa psihosocijalnim invaliditetom (64,0%). Diskriminacija prema osobama sa senzornim invaliditetom visokom je ocijenjena od strane 60,5% ispitanika, dok 59,6% ispitanika smatra da je diskriminacija prema osobama sa fizičkim invaliditetom takođe visoko izražena.

Udio ispitanika koji smatraju da diskriminacija uopšte ne postoji kreće se u vrlo uskom rasponu, između 10% i 13%, bez obzira na vrstu invaliditeta, što dodatno potvrđuje da se diskriminacija doživljava kao strukturni, a ne izolovani problem. Istovremeno, oko četvrtine ispitanika u svim kategorijama prepoznaje umjeren nivo diskriminacije, što ukazuje na gradaciju iskustava, ali ne dovodi u pitanje dominantnu percepciju visoke diskriminacije.

Ovi nalazi jasno sugerišu da, iako su osobe sa fizičkim i senzornim invaliditetom vidljivije u javnom prostoru, najteži oblici društvene isključenosti

i stigmatizacije pogađaju osobe sa višestrukim, intelektualnim i psihosocijalnim invaliditetom, koje se često suočavaju sa složenijim i manje prepoznatim oblicima diskriminacije.

Grafikon 4 Procjena izraženosti diskriminacije prema vrsti invaliditeta

Analiza oblasti u kojima ispitanici prepoznaju diskriminaciju (Grafikon 5) pokazuje izrazitu koncentraciju problema u sferama koje se odnose na svakodnevno funkcionisanje i samostalnost osoba sa invaliditetom. Ubedljivo najčešće prepoznata oblast diskriminacije odnosi se na ličnu pokretljivost (29,8%), kao i na pristup pomagalicama i asistivnoj tehnologiji (28,1%).

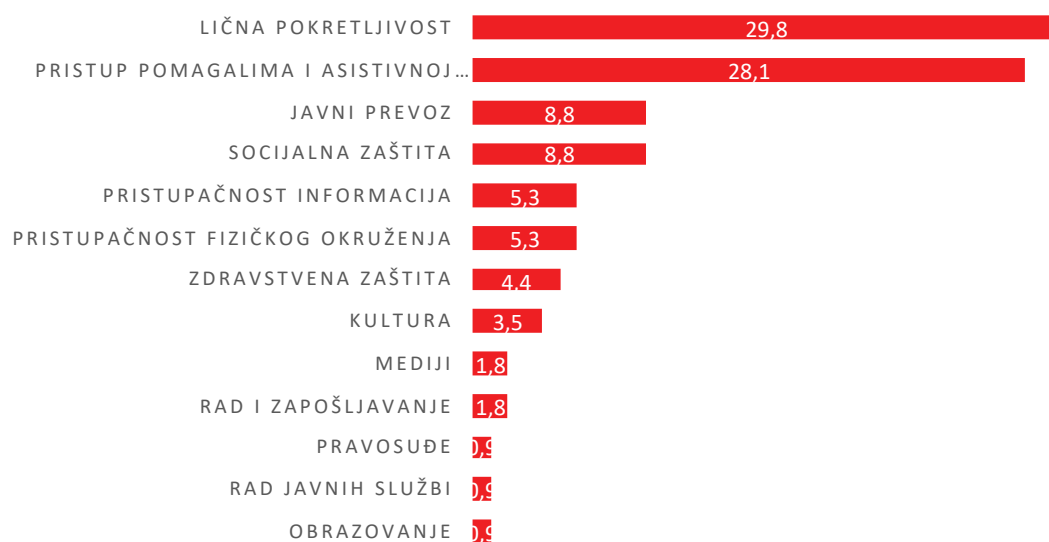
Ovi nalazi ukazuju da se diskriminacija osoba sa invaliditetom u najvećoj mjeri manifestuje kroz ograničavanje kretanja, zavisnost od drugih i nedovoljnu dostupnost osnovnih tehničkih i asistivnih sredstava, koja su preduslov za aktivno učešće u društvu.

Značajan broj ispitanika navodi i diskriminaciju u oblasti javnog prevoza (8,8%) i socijalne zaštite (8,8%), što dodatno potvrđuje da systemske prepreke najčešće nastaju upravo na spoju infrastrukturnih i administrativnih ograničenja. Pristupačnost fizičkog okruženja (5,3%) i pristupačnost informacija (5,3%) takođe se prepoznaju kao važne oblasti u kojima osobe sa invaliditetom nailaze na prepreke.

Sa druge strane, oblasti poput obrazovanja, rada javnih službi i pravosuđa veoma rijetko se direktno identifikuju kao mjesta diskriminacije (ispod 1%). Ovakav nalaz ne mora nužno ukazivati na odsustvo problema u ovim sektorima, već prije može upućivati na niži nivo očekivanja, ograničen kontakt sa institucijama ili internalizovanu percepciju prepreka kao „normalnog stanja“, a ne kao oblika diskriminacije.

Ukupno posmatrano, rezultati jasno pokazuju da osobe sa invaliditetom diskriminaciju prvenstveno doživljavaju kroz nepristupačnost sistema i okruženja, a ne isključivo kroz otvoreno negativne stavove ili formal-

no-pravne barijere. Ovo ukazuje na potrebu da se fokus javnih politika pomjeri sa deklarativne zabrane diskriminacije ka konkretnim mjerama koje unapređuju pristupačnost, mobilnost i tehničku podršku osobama sa invaliditetom.

Grafikon 5 Oblasti u kojima se diskriminacija osoba sa invaliditetom najčešće ispoljava

Na pitanje o ličnom iskustvu sa diskriminacijom u posljednjih godinu dana (Grafikon 6), većina ispitanika (71,9%) navodi da nije imala direktno lično iskustvo diskriminacije, dok 28,1% ispitanika navodi da jeste bilo izloženo diskriminaciji.

Na prvi pogled, ovaj nalaz može djelovati kao kontrast u odnosu na prethodne rezultate koji ukazuju na visok stepen percipirane diskriminacije prema osobama sa invaliditetom. Međutim, ovakva razlika između opšte percepcije diskriminacije i ličnog iskustva ukazuje na važnu analitičku distinkciju: diskriminacija se često prepoznaje kao strukturni i sistemski problem, koji ne mora uvijek biti doživljen kroz otvorene ili direktne incidente na individualnom nivou.

Istovremeno, činjenica da je gotovo svaka treća osoba sa invaliditetom imala lično iskustvo diskriminacije predstavlja značajan i zabrinjavajući podatak, posebno imajući u vidu da se radi o pojavama koje se često ne prijavljuju i ostaju izvan institucionalne evidencije.

Ovaj nalaz sugerše da diskriminacija osoba sa invaliditetom u Crnoj Gori nije isključivo pitanje pojedinačnih incidenata, već prije svega pitanje svakodnevnih prepreka, nepristupačnosti i nejednakih uslova, koji se ne doživljavaju uvijek kao „diskriminacija“ u užem smislu, ali imaju dugoročne posljedice po kvalitet života i društvenu uključenost.

DA

28,1

NE

71,9

Grafikon 6. Lična iskustva sa diskriminacijom

Analiza opisa ličnih iskustava diskriminacije, dobijenih kroz otvorene odgovore ispitanika i naknadno tematski kategorisanih (Grafikon 7), pokazuje da se diskriminacija osoba sa invaliditetom najčešće dešava u kontaktu sa osnovnim javnim sistemima i u svakodnevnom životnim situacijama.

Najveći procenat ispitanika koji su naveli lično iskustvo diskriminacije odnosi se na zdravstveni sistem (22,6%), što ukazuje na postojanje ozbiljnih prepreka u ostvarivanju zdravstvene zaštite, uključujući neadekvatan odnos, nepristupačnost i proceduralne barijere. Ovaj nalaz je posebno zabrinjavajući, imajući u vidu da se radi o sistemu koji bi, po definiciji, trebalo da obezbijedi dodatnu zaštitu i podršku osobama sa invaliditetom.

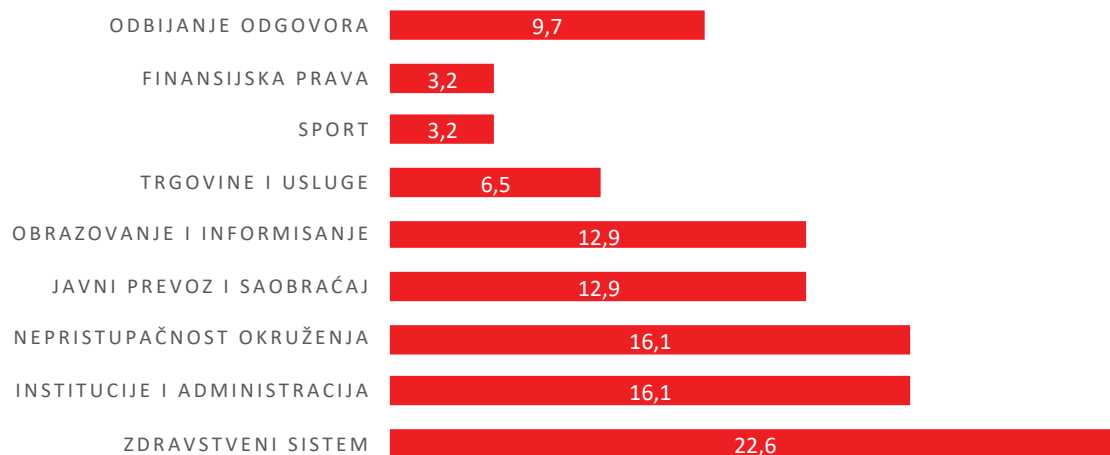
Slijede iskustva diskriminacije u oblasti institucija i javne administracije (16,1%), kao i u domenu nepristupačnosti fizičkog okruženja (16,1%), što potvrđuje da se diskriminacija često ispoljava kroz birokratske procedure, neadekvatnu komunikaciju i arhitektonske prepreke, a ne nužno kroz otvoreno neprijateljsko ponašanje.

Značajan dio ispitanika navodi i diskriminaciju u oblasti javnog prevoza i saobraćaja (12,9%), kao i u sferi obrazovanja i informisanja (12,9%), što dodatno ukazuje na sistemске propuste u obezbjeđivanju osnovnih uslova za mobilnost, informisanost i ravnopravno učešće u društvu.

Iskustva diskriminacije u trgovinama i uslugama (6,5%), kao i u oblasti sporta (3,2%) i finansijskih prava (3,2%), rjeđe su zastupljena, ali i dalje predstavljaju važne segmente svakodnevnog života u kojima se osobe sa invaliditetom suočavaju sa nejednakim tretmanom.

Procenat ispitanika koji su odbili da opišu svoje iskustvo diskriminacije iznosi 9,7%, što može ukazivati na osjetljivost teme, ali i na prisutne mehanizme samocenzure, straha ili nepovjerenja u mogućnost promjene.

Ukupno posmatrano, ovi nalazi jasno pokazuju da se diskriminacija osoba sa invaliditetom ne odvija na marginama društva, već u njegovim ključnim institucijama i sistemima, čime se dodatno naglašava potreba za sistemskim, a ne parcijalnim rješenjima.

Grafikon 7. Opis ličnog iskustva sa diskriminacijom (kategorisano)

Među ispitanicima koji su naveli da su imali lično iskustvo diskriminacije, ogromna većina (87,5%) navodi da nije prijavila slučaj nadležnim institucijama, dok je svega 12,5% ispitanika odlučilo da prijavi diskriminaciju (Grafikon 8).

Ovakav nalaz ukazuje na izuzetno nizak nivo povjerenja u mehanizme zaštite od diskriminacije, ali i na postojanje značajnih proceduralnih i psiholoških barijera koje obeshrabruju osobe sa invaliditetom da se obrate institucijama. Činjenica da manje od svake osme osobe prijavljuje diskriminaciju sugeriše da formalni sistemi zaštite prava ne funkcionišu kao efikasan ili pristupačan instrument podrške.

Nizak nivo prijavljivanja ima višestruke negativne posljedice. Prije svega, on dovodi do potcjenjivanja stvarnog obima diskriminacije u zvaničnim evidencijama, čime se dodatno otežava planiranje i sprovođenje adekvatnih javnih politika. Istovremeno, neprijavljivanje diskriminacije doprinosi njenoj normalizaciji i produžavanju postojećih nejednakosti.

Ovi nalazi jasno ukazuju na potrebu da se, pored normativnog okvira, sistemski unaprijede pristupačnost, razumljivost i povjerenje u mehanizme zaštite od diskriminacije, kao i da se osobama sa invaliditetom obezbijedi adekvatna podrška tokom procesa prijavljivanja.

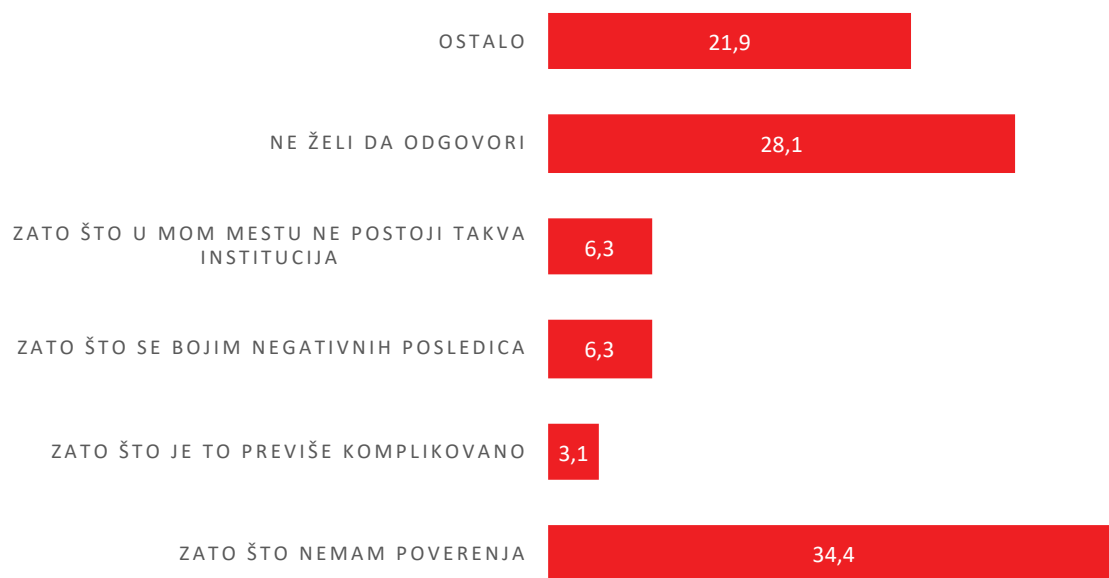
Grafikon 8. Prijavljivanje slučajeva diskriminacije

Analiza razloga zbog kojih ispitanici nijesu prijavili slučajeve diskriminacije (Grafikon 9) ukazuje na duboko ukorijenjeno nepovjerenje u institucije i mehanizme zaštite prava osoba sa invaliditetom. Najčešći razlog neprijavlivanja diskriminacije jeste nedostatak povjerenja u sistem, koji navodi više od trećine ispitanika (34,4%).

Pored toga, značajan dio ispitanika navodi razloge koji ukazuju na strukturne i institucionalne prepreke: 6,3% ispitanika ističe strah od negativnih posljedica, dok isti procenat navodi da u njihovom mjestu ne postoji nadležna institucija kojoj bi se mogli obratiti. Iako manji broj ispitanika (3,1%) navodi da je postupak prijavljivanja previše komplikovan, ovaj nalaz ne umanjuje ozbiljnost problema, već može ukazivati na to da se prepreke doživljavaju kao suštinske, a ne proceduralne.

Posebno je indikativan visok procenat ispitanika koji nijesu željeli da odgovore na ovo pitanje (28,1%), kao i onih koji su naveli odgovor „ostalo“ (21,9%). Ovakvi odgovori mogu ukazivati na dodatne, neartikulirane razloge neprijavlivanja, uključujući osjećaj bespomoćnosti, strah od stigmatizacije ili uvjerenje da prijavljivanje neće dovesti do konkretnih promjena.

Ukupno posmatrano, ovi nalazi jasno ukazuju da problem neprijavlivanja diskriminacije nije pitanje informisanosti pojedinaca, već prije svega pitanje povjerenja, dostupnosti i djelotvornosti institucija. Bez sistemskog jačanja povjerenja i vidljivih rezultata u zaštiti prava osoba sa invaliditetom, mehanizmi za prijavljivanje diskriminacije će ostati nedovoljno korišćeni.

Grafikon 9 Razlozi neprijavlivanja diskriminacije

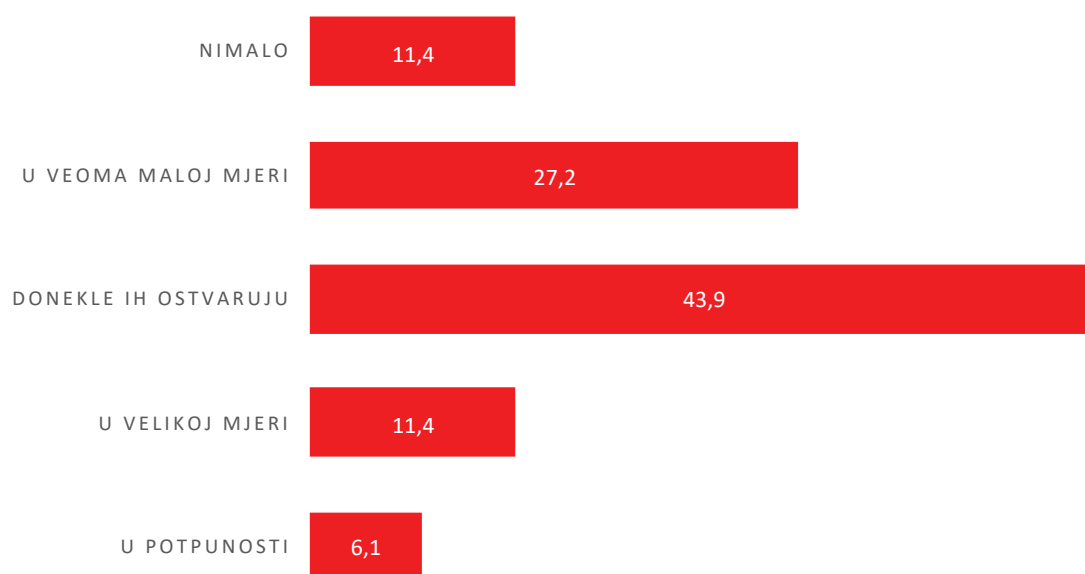
Na pitanje o tome u kojoj mjeri osobe sa invaliditetom ostvaruju svoja prava (Grafikon 10), odgovori ispitanika ukazuju na izraženo nezadovoljstvo efektivnom primjenom postojećih prava, uz dominantan osjećaj djelimične, ali nedovoljne zaštite.

Najveći dio ispitanika (43,9%) smatra da osobe sa invaliditetom svoja prava ostvaruju samo donekle, dok dodatnih 27,2% navodi da se prava ost-

varuju u veoma maloj mjeri. Još 11,4% ispitanika smatra da osobe sa invaliditetom uopšte ne ostvaruju svoja prava. Ukupno posmatrano, gotovo četiri petine ispitanika (82,5%) procjenjuje da se prava osoba sa invaliditetom ostvaruju djelimično ili u nedovoljnoj mjeri.

Sa druge strane, tek 6,1% ispitanika smatra da se prava ostvaruju u potpunosti, dok 11,4% navodi da se ostvaruju u velikoj mjeri, što ukazuje na vrlo ograničen krug pozitivnih iskustava u funkcionisanju sistema zaštite prava.

Ovi nalazi jasno potvrđuju prethodne rezultate koji ukazuju na nizak nivo prijavljivanja diskriminacije i nepovjerenje u institucije, te sugerišu da problem položaja osoba sa invaliditetom u Crnoj Gori nije prvenstveno u nedostatku normativnog okvira, već u njegovoj nedosljednoj i neefikasnoj primjeni u praksi.

Grafikon 10. Ostvarivanje prava osoba sa invaliditetom

Procjena načina na koji se različiti društveni i institucionalni akteri odnose prema osobama sa invaliditetom (Grafikon 11) pokazuje preovlađujuće umjereno adekvatne obrasce ponašanja, uz izražene razlike između pojedinih sektora.

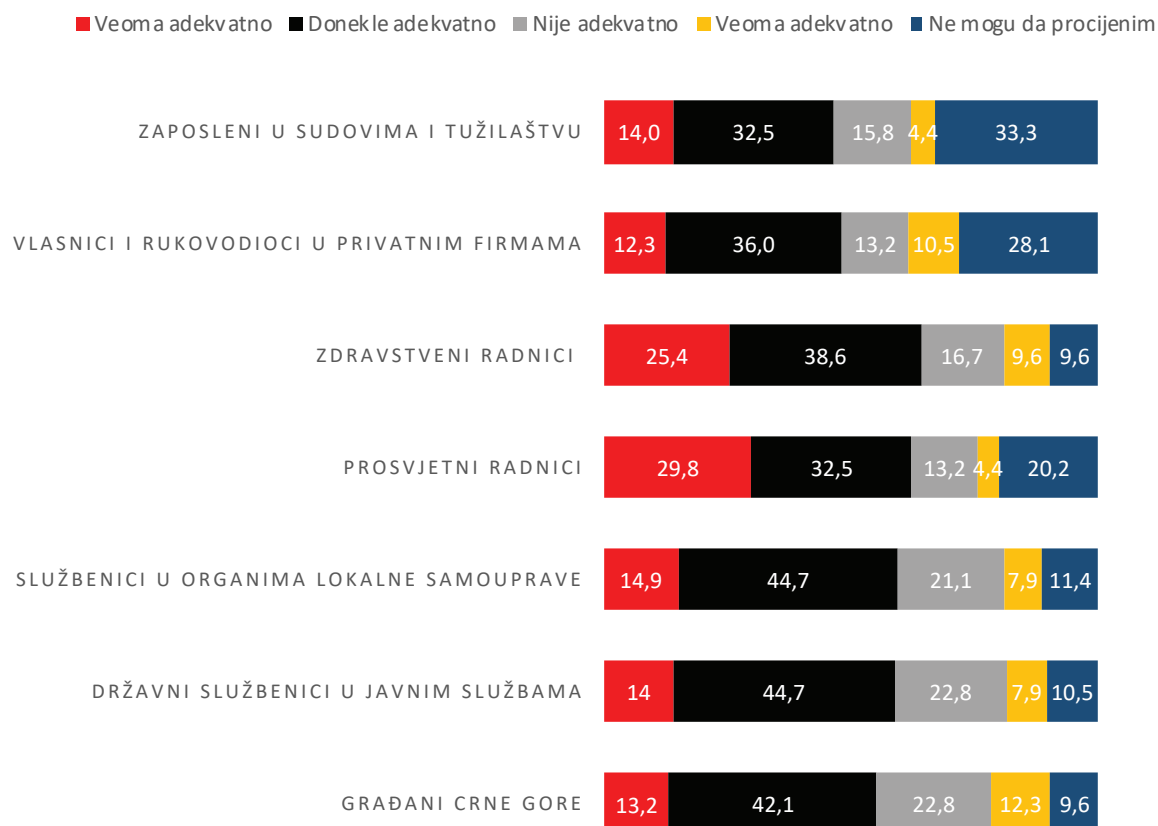
Kada je riječ o građanima Crne Gore, više od polovine ispitanika (55,3%) smatra da se oni prema osobama sa invaliditetom ponašaju veoma ili donekle adekvatno, dok gotovo četvrtina (22,8%) ocjenjuje da ponašanje građana nije adekvatno. Istovremeno, 12,3% ispitanika smatra da je ponašanje građana veoma neadekvatno, što ukazuje na prisutnost otvorenih negativnih stavova u svakodnevnim interakcijama.

Sličan obrazac prisutan je i kod državnih službenika u javnim službama, kao i kod službenika u organima lokalne samouprave, gdje oko 59% ispitanika procjenjuje ponašanje kao adekvatno, dok više od jedne petine smatra da ono nije adekvatno. Ovi nalazi sugerišu da formalni institucionalni okvir sam po sebi ne garantuje senzibilisan i inkluzivan pristup osobama sa invaliditetom.

Relativno povoljnije procjene bilježe se u oblasti obrazovanja i zdravstva. Prosvjetni radnici dobijaju najviše pozitivne ocjene – čak 62,3% ispitanika smatra da se ponašaju veoma ili donekle adekvatno, dok je procenat negativnih ocjena najniži u odnosu na druge aktere. Zdravstveni radnici takođe dobijaju većinski pozitivne procjene (64,0%), ali uz istovremeno prisutan značajan udio ispitanika (26,3%) koji njihovo ponašanje ocjenjuju kao neadekvatno ili veoma neadekvatno.

Najizraženija ambivalentnost u procjenama prisutna je kod vlasnika i rukovodilaca u privatnim firmama i zaposlenih u sudovima i tužilaštvu. Kod ovih grupa zabilježen je visok procenat ispitanika koji ne mogu da procijene njihov odnos prema osobama sa invaliditetom (28,1% i 33,3%), što može ukazivati na ograničen kontakt ili nedovoljnu vidljivost ovih aktera u svakodnevnim iskustvima ispitanika. Istovremeno, pozitivne i negativne procjene su približno izjednačene, što govori o neujednačenim praksama i odsustvu jasnih standarda postupanja.

Ukupno posmatrano, rezultati ukazuju da se odnos prema osobama sa invaliditetom u Crnoj Gori rijetko doživljava kao izrazito pozitivan, već se dominantno percipira kao tolerantan, ali nedovoljno senzibilisan i sistemski neujednačen. Ovakav obrazac dodatno potvrđuje potrebu za kontinuiranom edukacijom, jasnijim procedurama i snažnijim institucionalnim mehanizmima koji bi osigurali dosljedno poštovanje prava i dostojanstva osoba sa invaliditetom.

Grafikon 11. Odnos društvenih i institucionalnih aktera prema osobama sa invaliditetom

Kada se procjene ponašanja različitih društvenih i institucionalnih aktera prema osobama sa invaliditetom agregiraju u kategorije „dobar tretman“ i „loš tretman“, dobijena slika jasno ukazuje na izražene razlike između pojedinih sektora, ali i na postojanje značajnog prostora za unapređenje u gotovo svim oblastima (Grafikon 11.1).

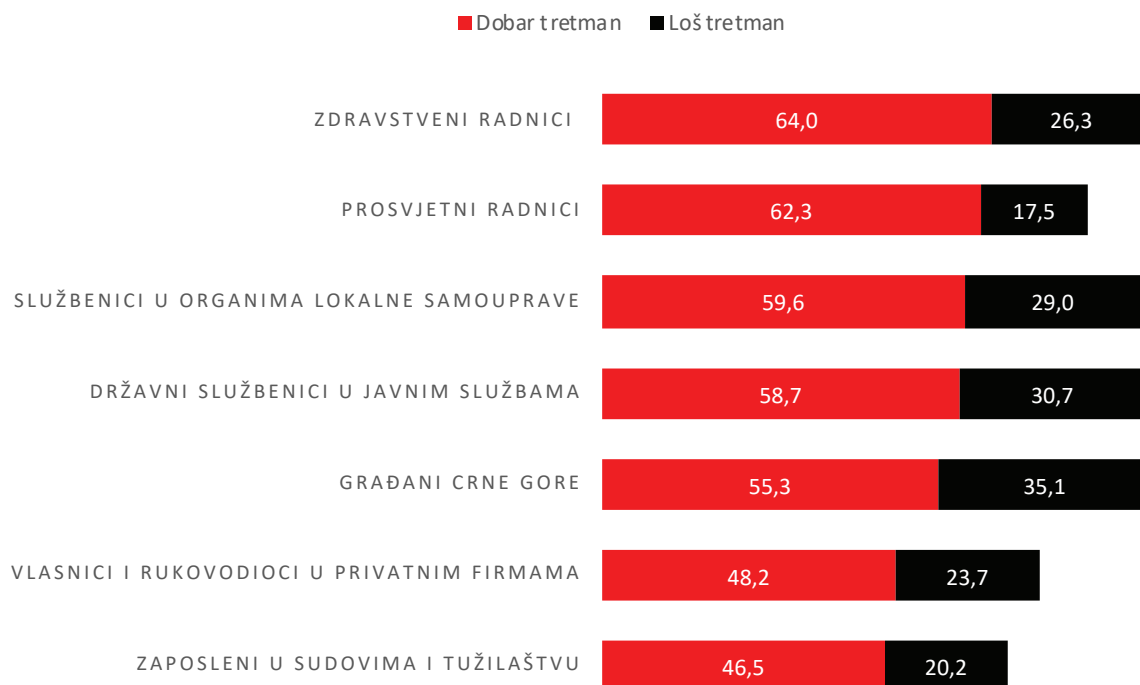
Najpozitivnije ocjene bilježe zdravstveni radnici, kod kojih 64,0% ispitanika procjenjuje da prema osobama sa invaliditetom postupaju u okviru dobrog tretmana, dok 26,3% smatra da je tretman loš. Sličan obrazac prisutan je i kod prosvjetnih radnika, gdje 62,3% ispitanika bilježi dobar tretman, a 17,5% loš, što ih čini grupom sa najnižim udjelom negativnih procjena.

Službenici u organima lokalne samouprave (59,6%) i državni službenici u javnim službama (58,7%) takođe imaju većinski pozitivan saldo, ali uz relativno visok procenat ispitanika koji navode loš tretman (29,0% i 30,7%). Ovi nalazi ukazuju na neujednačene prakse u javnoj administraciji i odsustvo dosljednih standarda postupanja prema osobama sa invaliditetom.

Najproblematičniji odnos ispitanici prepoznaju kod građana Crne Gore, gdje je zabilježen najviši procenat lošeg tretmana (35,1%), uprkos tome što većina ispitanika (55,3%) i dalje ocjenjuje ponašanje građana kao pretežno korektno. Ovaj nalaz ukazuje na prisustvo značajnih društvenih predrasuda i nedovoljne senzibilisanosti u svakodnevnim interakcijama.

Kod vlasnika i rukovodilaca u privatnim firmama i zaposlenih u sudovima i tužilaštvu, pozitivan i negativan tretman su relativno bliže uravnoteženi, što sugerše visok stepen nepredvidivosti i zavisnosti od pojedinačnih slučajeva, umjesto sistemski uređenog i standardizovanog pristupa.

Ukupno posmatrano, iako većina ispitanika u svim sektorima prepoznaje određeni nivo korektnog postupanja prema osobama sa invaliditetom, visok udio negativnih iskustava, naročito u kontaktu sa građanima i javnim institucijama, jasno ukazuje na potrebu za sistematskom edukacijom, jasnijim procedurama i snažnijim mehanizmima odgovornosti.

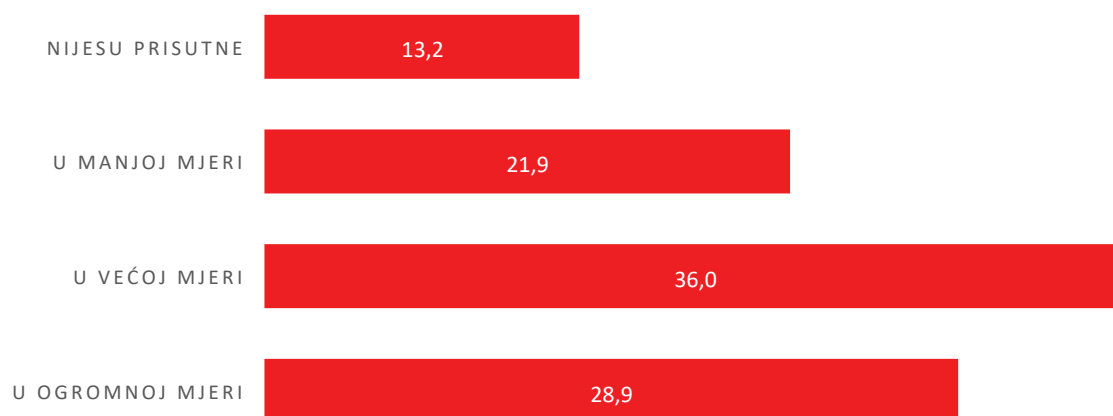
Grafikon 11.1 Odnos društvenih i institucionalnih aktera prema osobama sa invaliditetom - INDEX

Procjena zastupljenosti barijera i prepreka u radu lokalnih institucija i postupanju službenika ukazuje na izražen i sistemski problem u ostvarivanju prava osoba sa invaliditetom (Grafikon 12). Gotovo dvije trećine ispitanika (64,9%) smatra da su prepreke prisutne u ogromnoj (28,9%) ili u većoj mjeri (36,0%), što jasno govori o tome da se institucionalne barijere ne doživljavaju kao izuzetak, već kao pravilo.

Dodatnih 21,9% ispitanika procjenjuje da su prepreke prisutne u manjoj mjeri, dok svega 13,2% smatra da prepreke nijesu prisutne. Ovakva raspodjela odgovora pokazuje da iskustvo nesmetanog i ravnopravnog pristupa institucijama predstavlja manjinski doživljaj među osobama sa invaliditetom.

Ovi nalazi dodatno potvrđuju prethodne rezultate koji ukazuju na djelimično ostvarivanje prava, nizak nivo prijavljivanja diskriminacije i nepovjerenje u institucije. Zajedno posmatrano, oni ukazuju da se prepreke sa kojima se osobe sa invaliditetom suočavaju ne odnose isključivo na pojedince ili izolovane slučajeve, već na način funkcionisanja institucija i administrativne prakse u cjelini.

Prisustvo barijera u ovakvom obimu ima direktne posljedice po kvalitet života osoba sa invaliditetom, jer otežava ili onemogućava ostvarivanje osnovnih prava, produžava procedure i dodatno produbljuje osjećaj isključenosti i nejednakosti. Ovi nalazi jasno ukazuju na potrebu za sistemskim mjerama koje će unaprijediti pristupačnost, efikasnost i senzibilisanost lokalnih institucija, umjesto oslanjanja na parcijalna ili ad-hoc rješenja.

Grafikon 12. Zastupljenost barijera i prepreka u radu lokalnih institucija

Kada je riječ o barijerama i preprekama, rezultati jasno pokazuju da se prepreke sa kojima se osobe sa invaliditetom suočavaju u najvećoj mjeri ogledaju u arhitektonskoj nepristupačnosti, koju kao dominantan problem navodi čak 61,3% ispitanika (Grafikon 13). Ovaj nalaz nedvosmisleno ukazuje da fizičko okruženje i dalje predstavlja osnovnu i sistemsku barijeru za ravnopravan pristup institucijama, bez obzira na postojanje zakonskih obaveza u pogledu pristupačnosti.

Značajno manji, ali i dalje relevantan dio ispitanika navodi prepreke koje se odnose na stavove drugih (11,8%) i na administrativne procedure prilikom ostvarivanja prava (11,8%). Ovi nalazi ukazuju da, pored fizičkih prepreka, osobe sa invaliditetom nailaze i na nevidljive barijere, koje se manifestuju kroz neosjetljiv odnos, nerazumijevanje i birokratske zahtjeve koji nijesu prilagođeni njihovim potrebama.

Dalje, 8,6% ispitanika ističe nedostatak komunikacione pristupačnosti, odnosno nemogućnost korišćenja gestovnog govora, Brajevog pisma ili lako razumljivog jezika, dok 6,5% navodi prepreke koje se odnose na nepostojanje ili nemogućnost korišćenja javnih usluga. Iako procentualno manje zastupljene, ove prepreke imaju disproporcionalno veliki uticaj na mogućnost samostalnog i dostojanstvenog funkcionisanja osoba sa invaliditetom.

Ukupno posmatrano, nalazi jasno ukazuju da se prepreke u radu institucija prvenstveno javljaju na najosnovnijem nivou – nivou fizičkog i komunikacionog pristupa, dok se tek potom ispoljavaju kroz stavove i administrativne procedure. Ovakva struktura prepreka potvrđuje da se problem diskriminacije osoba sa invaliditetom u velikoj mjeri ne nalazi u formalnim pravilima, već u njihovoj neprimjeni i neprilagođenosti stvarnim potrebama korisnika.

U NEMOGUĆNOSTI KORIŠĆENJA ILI NEPOSTOJANJU
JAVNIH USLUGA

6,5

U NEMOGUĆNOSTI KORIŠĆENJA GESTOVNOG
GOVORA, ILI BRAJEVOG PISMA, ILI LAKO
RAZUMLJIVOG JEZIKA;

8,6

U ADMINISTRATIVNIM PROCEDURAMA, ODNOSNO
PRILIKOM OSTVARIVANJA PRAVA

11,8

U STAVOVIMA DRUGIH

11,8

U ARHITEKTONSKOJ NEPRISTUPAČNOSTI

61,3

Grafikon 13. Dominantni oblici prepreka

Procjene ispitanika o tome u kojoj mjeri se različite institucije i akteri bore za zaštitu prava osoba sa invaliditetom (Grafikon 14) ukazuju na izraženo nepovjerenje u političke i državne strukture, uz istovremeno visoko povjerenje u organizacije koje neposredno rade sa osobama sa invaliditetom.

Najpozitivnije ocjene dobijaju organizacije osoba sa invaliditetom, za koje čak 43,9% ispitanika smatra da se u velikoj mjeri bore za zaštitu njihovih prava, dok dodatnih 20,2% navodi da to čine donekle. Slično tome, nevladine organizacije takođe bilježe visoke pozitivne procjene – 36,8% ispitanika smatra da se u velikoj mjeri, a 25,4% donekle, zalažu za prava osoba sa invaliditetom. Ovi nalazi jasno potvrđuju centralnu ulogu civilnog sektora kao glavnog nosioca zagovaranja i podrške osobama sa invaliditetom.

Nasuprot tome, političke partije dobijaju izrazito negativne ocjene – više od polovine ispitanika (56,1%) smatra da se nimalo ne bore za prava osoba sa invaliditetom, dok svega 6,1% prepoznaje njihov veći angažman. Ovaj nalaz ukazuje na dubok jaz između političkog sistema i potreba osoba sa invaliditetom.

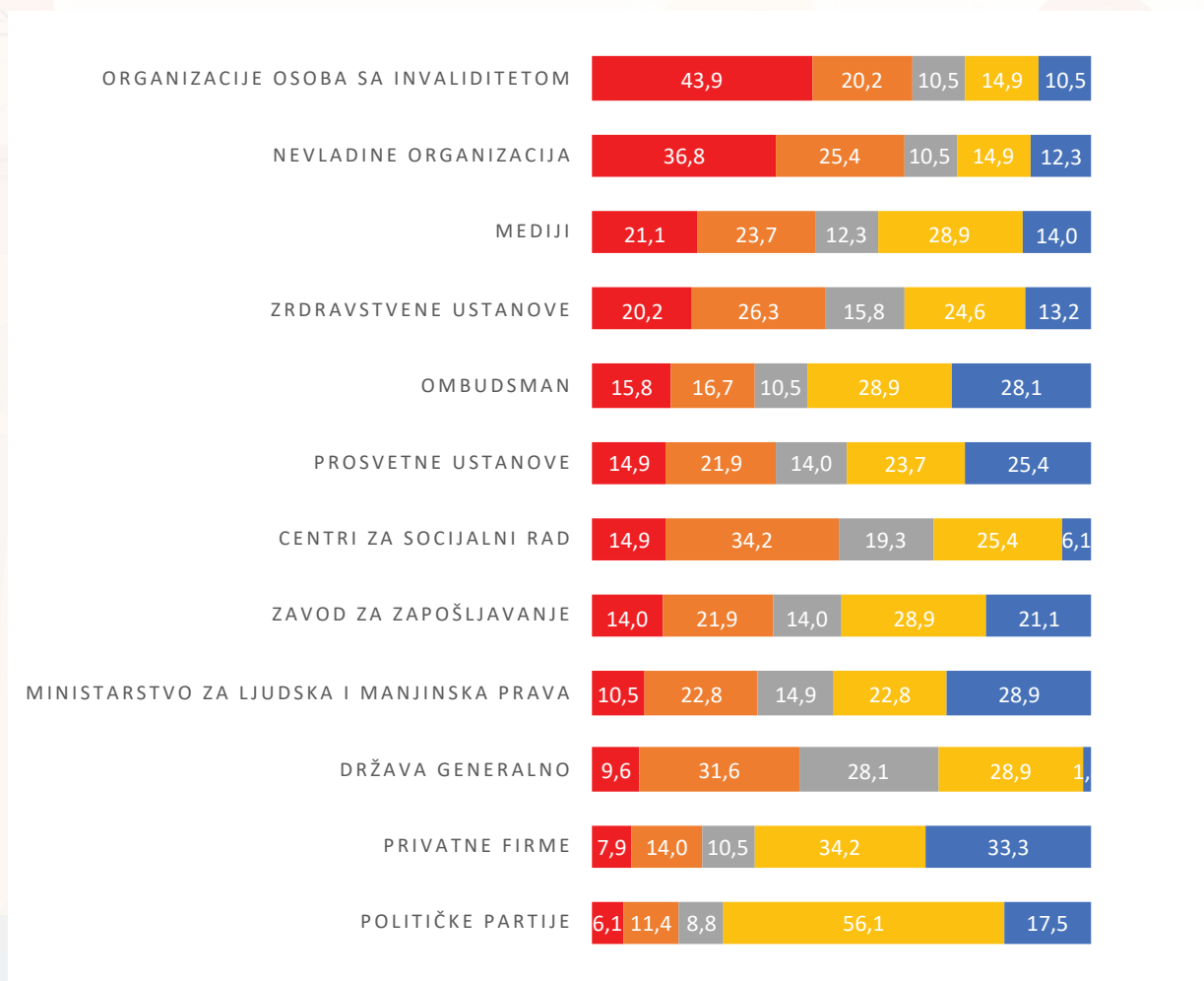
Procjene uloge države u cjelini ukazuju na podijeljena mišljenja, ali sa naglašenim negativnim tonom: 28,9% ispitanika smatra da se država nimalo ne bori za prava OSI, dok 28,1% procjenjuje da to čini u veoma maloj mjeri. Iako 31,6% ispitanika navodi da se država donekle angažuje, tek 9,6% smatra da se to dešava u velikoj mjeri, što ukazuje na ograničen domet državnih politika u praksi.

Sličan obrazac prisutan je i kod resornih institucija, uključujući Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Zavod za zapošljavanje, centre za socijalni rad, kao i prosvjetne i zdravstvene ustanove, gdje se dominantno bilježe ocjene „donekle“ ili „u veoma maloj mjeri“, uz relativno visok procenat ispitanika koji navode da se ove institucije uopšte ne bore za prava osoba sa invaliditetom.

Posebno je indikativan visok procenat ispitanika koji ne mogu da procijeni

jene ulogu pojedinih institucija, naročito kada je riječ o privatnim firmama (33,3%), Ombudsmanu (28,1%), ministarstvima i prosvjetnim ustanovama. Ovo može ukazivati na nedovoljnu vidljivost rada ovih aktera, ali i na slabu komunikaciju njihovih aktivnosti prema javnosti i samim osobama sa invaliditetom.

Ukupno posmatrano, rezultati jasno pokazuju da osobe sa invaliditetom najveću podršku i zaštitu svojih prava prepoznaju u organizacijama koje ih neposredno zastupaju, dok institucionalni i politički sistem doživljavaju kao spor, nedovoljno angažovan i često distanciran. Ovakva percepcija dodatno naglašava potrebu za jačanjem institucionalne odgovornosti, međusektorske saradnje i stvarnog uključivanja osoba sa invaliditetom u procese donošenja odluka.

Grafikon 14. Procjena uloge institucija i aktera u zaštiti prava osoba sa invaliditetom

Rezultati istraživanja ukazuju na relativno visok nivo upoznatosti osoba sa invaliditetom sa ključnim zakonima i strateškim dokumentima koji regulišu njihova prava, što predstavlja važan kontekst za tumačenje prethodnih nalaza o ostvarivanju prava i ulozi institucija (Grafikon 15).

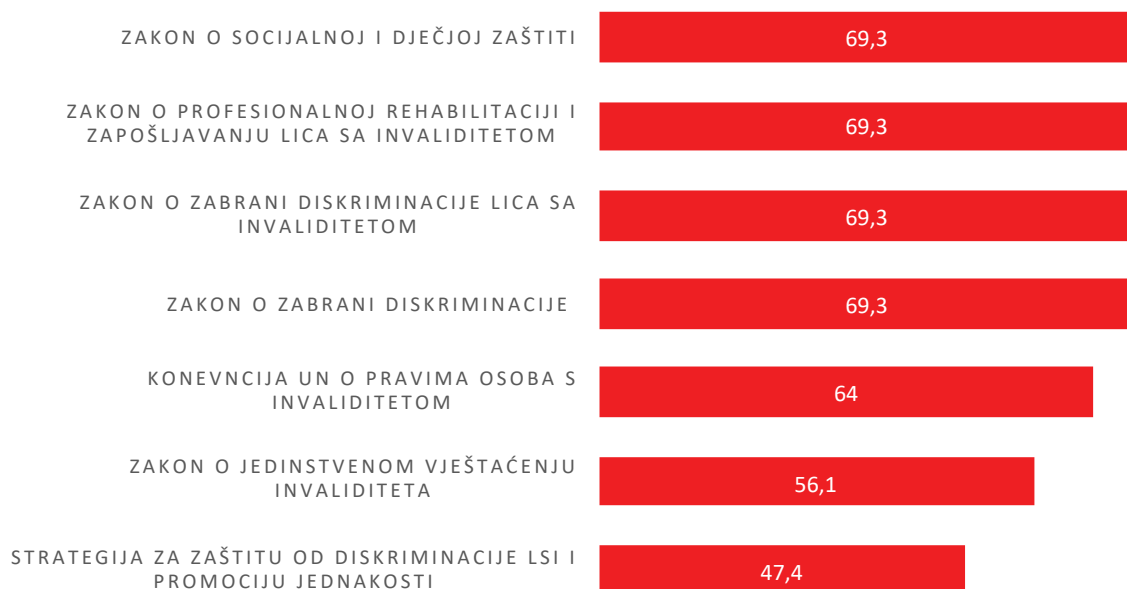
Najveći procenat ispitanika navodi da im je poznat Zakon o zabrani diskriminacije, Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom, Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom, kao i Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti – za svaki od ovih zakona 69,3% ispitanika

navodi da je upoznato sa njihovim postojanjem. Takođe, Konvenciju UN o pravima osoba sa invaliditetom poznaje 64,0% ispitanika, što ukazuje na relativno dobru informisanost o međunarodnom okviru zaštite prava.

Nešto niži, ali i dalje značajan procenat ispitanika (56,1%) navodi da im je poznat Zakon o jedinstvenom vještačenju invaliditeta, dok je Strategija za zaštitu od diskriminacije LSI i promociju jednakosti najmanje prepoznat dokument, iako je i ona poznata gotovo polovini ispitanika (47,4%).

Ovi nalazi su posebno značajni u svjetlu prethodnih rezultata koji ukazuju na nizak nivo ostvarivanja prava, visok stepen institucionalnih prepreka i izrazito rijetko prijavljivanje diskriminacije. Zajedno posmatrano, oni jasno sugerišu da ključni problem položaja osoba sa invaliditetom u Crnoj Gori nije u nepoznavanju zakonskog okvira, već u njegovoj nedosljednoj primjeni, ograničenoj dostupnosti i slaboj institucionalnoj efikasnosti.

Visok nivo informisanosti ispitanika dodatno potvrđuje da su osobe sa invaliditetom aktivni i svjesni nosioci prava, ali da se u praksi suočavaju sa sistemom koji ne obezbjeđuje dosljednu i djelotvornu zaštitu tih prava.

Grafikon 15. Poznavanje relevantnih zakona i dokumenata

Na pitanje o učešću u treninzima ili obukama posvećenim pravima osoba sa invaliditetom (Grafikon 16), odgovori ispitanika ukazuju na gotovo ravnomjernu podjelu. Nešto manje od polovine ispitanika (48,2%) navodi da je pohađalo neku vrstu obuke ili treninga, dok 51,8% ispitanika ističe da nije imalo takvo iskustvo.

Ovakav nalaz ukazuje na ograničen domet programa osnaživanja i edukacije, uprkos relativno visokom nivou poznavanja zakona i normativnog okvira koji je zabilježen u prethodnim pitanjima. Drugim riječima, iako su osobe sa invaliditetom u značajnoj mjeri upoznate sa svojim pravima, samo dio njih je imao priliku da ta prava dodatno razumije, praktično primijeni i brani kroz organizovane obuke.

Podjednaka zastupljenost ispitanika koji jesu i koji nijesu pohađali obuke

ukazuje i na neravnomjernu dostupnost ovakvih programa, koji su često vezani za projekte civilnog sektora ili lokalne inicijative, a ne za sistemski organizovane i kontinuirane programe na nacionalnom nivou.

Ovi nalazi dodatno potvrđuju potrebu za razvojem sistematskih, pristupačnih i kontinuiranih programa edukacije i osnaživanja osoba sa invaliditetom, koji bi bili dostupni svim grupama, nezavisno od mjesta stanovanja, vrste invaliditeta ili socijalnog statusa.

Grafikon 16. Učešće u obukama i treninzima o pravima osoba sa invaliditetom

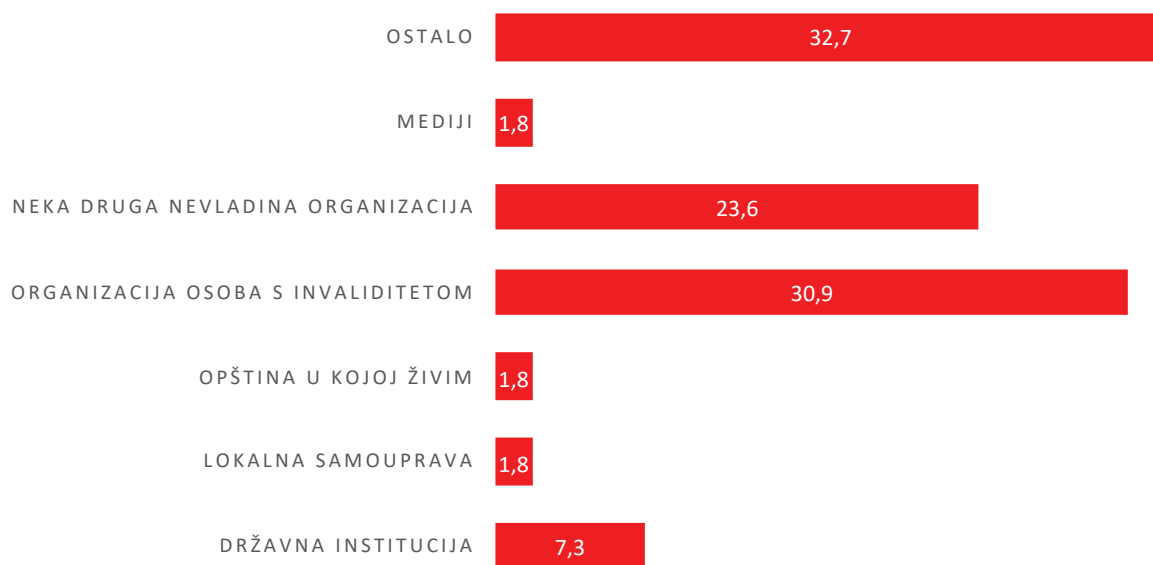
Među ispitanicima koji su pohađali obuke ili treninge o pravima osoba sa invaliditetom, rezultati jasno ukazuju da civilni sektor predstavlja ključnog nosioca aktivnosti osnaživanja, dok je uloga državnih i lokalnih institucija marginalna (Grafikon 17).

Najveći procenat ispitanika navodi da su organizatori obuka bile organizacije osoba sa invaliditetom (30,9%), dok dodatnih 23,6% ističe da su obuke organizovale druge nevladine organizacije. Zajedno posmatrano, više od polovine obuka (54,5%) realizovano je u okviru civilnog sektora, što potvrđuje njegovu centralnu ulogu u informisanju i osnaživanju osoba sa invaliditetom.

Nasuprot tome, državne institucije su navedene kao organizatori u svega 7,3% slučajeva, dok su lokalne samouprave i opštine pojedinačno zastupljene sa po 1,8%. Ovi podaci ukazuju na izrazito ograničen institucionalni angažman u oblasti edukacije osoba sa invaliditetom o njihovim pravima.

Posebno je indikativan visok procenat odgovora „ostalo“ (32,7%), što može ukazivati na neformalni karakter pojedinih obuka, projektne aktivnosti koje ispitanici teško precizno svrstavaju, ili na fragmentisanost i nedovoljnu vidljivost organizatora.

Ukupno posmatrano, nalazi jasno ukazuju da se edukacija i osnaživanje osoba sa invaliditetom ne odvijaju kao sistemski javna politika, već u velikoj mjeri zavise od inicijativa civilnog sektora i projektne aktivnosti. Ovo dodatno naglašava potrebu da državne i lokalne institucije preuzmu aktivniju i dugoročniju ulogu u razvoju kontinuiranih i dostupnih programa edukacije o pravima osoba sa invaliditetom.

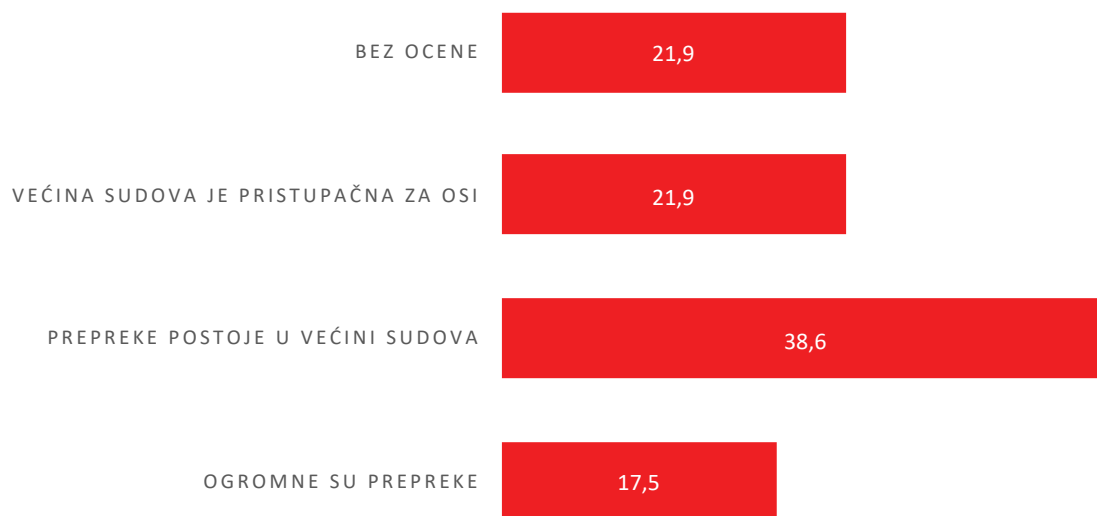
Grafikon 17. Organizatori obuka i treninga o pravima osoba sa invaliditetom

Procjena pristupa pravdi i sudovima za osobe sa invaliditetom (Grafikon 18) ukazuje na izražene sistemske prepreke u ostvarivanju ovog osnovnog prava. Više od polovine ispitanika (56,1%) smatra da su prepreke u pristupu sudovima značajne – pri čemu 17,5% navodi da su prepreke ogromne, dok 38,6% ističe da postoje u većini sudova.

Sa druge strane, svega 21,9% ispitanika smatra da je većina sudova pristupačna za osobe sa invaliditetom, što ukazuje da pozitivna iskustva u ovoj oblasti ostaju ograničena i neujednačena. Dodatnih 21,9% ispitanika nije dalo ocjenu, što može ukazivati na ograničen kontakt sa pravosudnim institucijama ili na nedovoljnu informisanost o realnom nivou pristupačnosti sudova.

Ovi nalazi jasno potvrđuju da pristup pravdi za osobe sa invaliditetom u Crnoj Gori nije sistemski obezbijeđen, već u velikoj mjeri zavisi od pojedinačnih institucija i konkretnih uslova. Ograničena fizička pristupačnost, nedostatak asistivne podrške i neprilagođene procedure predstavljaju ozbiljne prepreke koje mogu obeshrabriti osobe sa invaliditetom da uopšte pokušaju da ostvare sudsku zaštitu svojih prava.

Ukupno posmatrano, rezultati ukazuju da unapređenje pristupa pravdi mora biti prepoznato kao prioritetna oblast javnih politika, budući da bez efikasnog i pristupačnog pravosuđa ostali mehanizmi zaštite prava osoba sa invaliditetom ostaju nedovoljno djelotvorni.

Grafikon 18. Pristup pravdi i sudovima za osobe sa invaliditetom

Rezultati istraživanja pokazuju da je korišćenje besplatne pravne pomoći (BPP) među osobama sa invaliditetom relativno rijetko, uprkos prepoznatim preprekama u pristupu pravdi i sudovima. Većina ispitanika (75,4%) navodi da nije koristila besplatnu pravnu pomoć jer im nije bila potrebna, dok je dodatnih 7,0% istaklo da je nije koristilo jer ne zna kako da ostvari to pravo (grafikon 19).

Sa druge strane, ukupno 17,6% ispitanika navodi da je koristilo besplatnu pravnu pomoć – 12,3% jednom, a 5,3% više puta. Ovaj relativno nizak procenat korisnika ukazuje da BPP, iako formalno dostupna, ne predstavlja široko korišćen mehanizam zaštite prava među osobama sa invaliditetom.

Posebno je značajan podatak da dio ispitanika navodi nedostatak informacija o proceduri ostvarivanja prava na besplatnu pravnu pomoć, što ukazuje na postojanje komunikacionih i institucionalnih barijera. U kombinaciji sa prethodnim nalazima o ograničenoj pristupačnosti sudova, ovaj podatak sugerše da se prepreke u pristupu pravdi ne završavaju na fizičkoj pristupačnosti, već se nastavljaju kroz nedovoljno jasne, složene ili nedovoljno vidljive procedure.

Ukupno posmatrano, nalazi ukazuju da besplatna pravna pomoć, iako prepoznata kao važan instrument zaštite prava, nije dovoljno integrisana u svakodnevnu praksu osoba sa invaliditetom, što otvara prostor za unapređenje informisanja, savjetodavne podrške i proaktivnog uključivanja institucija i organizacija koje rade sa osobama sa invaliditetom.

NIJESAM, JER NE ZNAM KAKO DA OSTVARIM PRAVO
NA BPP

7,0

NIJESAM, JER MI NIJE POTREBNA

75,4

DA, VIŠE PUTA

5,3

DA, JEDNOM

12,3

Grafikon 19. Korišćenje besplatne pravne pomoći

Odgovori ispitanika na otvoreno pitanje o tome šta je, prije svega, potrebno uraditi kako bi se poboljšao položaj osoba sa invaliditetom (Grafikon 20) pružaju jasan uvid u prioritete koje same osobe sa invaliditetom prepoznaju kao ključne. Kategorisani odgovori ukazuju na snažnu orijentaciju ka sistemskim, a ne simboličkim promjenama.

Kao najvažniji prioritet, ispitanici ističu primjenu zakona i sistemske reforme (21%), čime jasno poručuju da postojeći normativni okvir nije osnovni problem, već njegova nedosljedna i neefikasna primjena u praksi. Ovaj nalaz je u potpunosti u skladu sa prethodnim rezultatima koji ukazuju na djelimično ostvarivanje prava, prisustvo institucionalnih prepreka i nizak nivo povjerenja u mehanizme zaštite.

Drugi po značaju prioritet odnosi se na materijalnu sigurnost i primanja (18%), što potvrđuje da ekonomska ranjivost predstavlja jedan od ključnih faktora društvene isključenosti osoba sa invaliditetom. U tom kontekstu, socijalna davanja, penzije i drugi oblici finansijske podrške percipiraju se kao nedovoljni za dostojanstven život.

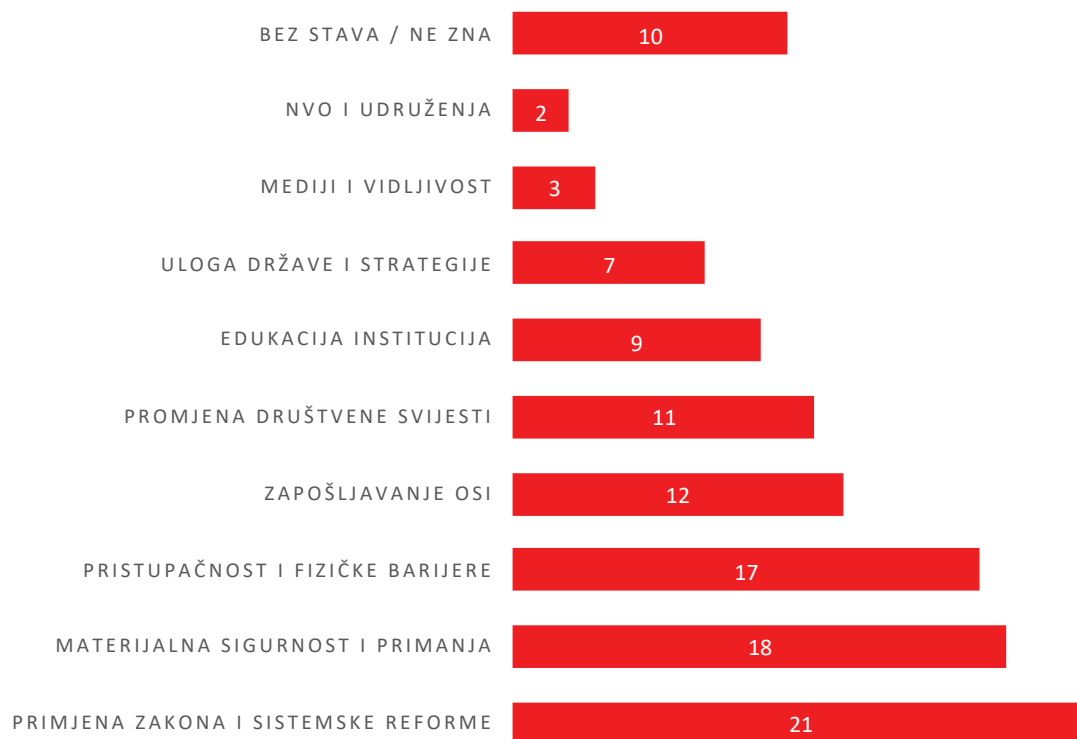
Gotovo podjednako visoko rangiran je i problem pristupačnosti i fizičkih barijera (17%), što dodatno potvrđuje nalaze o arhitektonskoj nepristupačnosti kao dominantnom obliku prepreka u radu institucija i javnom prostoru. Ovaj prioritet jasno ukazuje da bez osnovne fizičke i tehničke dostupnosti ostala prava ostaju teško ostvariva.

Značajan broj ispitanika ističe i potrebu za unapređenjem zapošljavanja osoba sa invaliditetom (12%), kao i za promjenom društvene svijesti (11%), ukazujući da je ekonomska uključenost neraskidivo povezana sa stavovima društva prema invaliditetu. Edukacija institucija (9%) i jačanje uloge države i strateškog pristupa (7%) dodatno se prepoznaju kao važni, ali sekundarni elementi u odnosu na primjenu postojećih prava.

Manji broj ispitanika naglašava ulogu medija i vidljivosti (3%) i nevladinih organizacija i udruženja (2%), što može ukazivati na percepciju da ovi akteri već u određenoj mjeri ispunjavaju svoju ulogu, ali i da se ključna odgovornost za promjene vidi prije svega u državnim i institucionalnim strukturama.

Procenat ispitanika bez jasnog stava ili odgovora (10%) može se tumačiti kao odraz osjećaja zamora, nepovjerenja ili uvjerenja da su problemi višeslojni i teško rješivi bez dubokih sistemskih promjena.

Ukupno posmatrano, nalazi jasno pokazuju da osobe sa invaliditetom ne traže parcijalne intervencije, već dosljednu primjenu zakona, materijalnu sigurnost i konkretne promjene u pristupačnosti i zapošljavanju, čime se postavljaju jasni temelji za definisanje preporuka javnih politika.

Grafikon 20. Ključni prioriteti za unapređenje položaja osoba sa invaliditetom – perspektiva ispitanika

Zaključci

Na osnovu rezultata istraživanja mogu se izvesti sljedeći ključni zaključci:

1. Diskriminacija je percipirana kao sistemski problem

- Diskriminacija se ne doživljava kao sporadična pojava
- Visok nivo diskriminacije prepoznaje se kod svih vrsta invaliditeta
- Posebno su ranjive osobe sa višestrukim, intelektualnim i psihosocijalnim invaliditetom

2. Postoji raskorak između percepcije i ličnog iskustva diskriminacije

- Većina ispitanika nema lično iskustvo diskriminacije u poslednjih godinu dana
- Ipak, gotovo trećina jeste bila diskriminisana
- Diskriminacija se često ispoljava kroz nepristupačnost i sistemske prepreke, a ne kroz otvorene incidente

3. Neprijavljivanje diskriminacije je pravilo, a ne izuzetak

- Ogromna većina slučajeva diskriminacije ostaje neprijavljena
- Ključni razlog nije neinformisanost, već nepovjerenje u institucije
- Time se stvara začarani krug: nevidljivost problema → slaba reakcija sistema

4. Prava postoje, ali se ostvaruju djelimično

- Većina ispitanika smatra da se prava OSI ostvaruju samo donekle ili u veoma maloj mjeri
- Poznavanje zakona je relativno visoko
- Problem je u implementaciji, dostupnosti i efikasnosti institucija, ne u normativnom okviru

5. Institucionalne prepreke su široko rasprostranjene

- Barijere su prisutne u radu većine lokalnih institucija
- Arhitektonska nepristupačnost je dominantna prepreka
- Administrativne procedure i stavovi dodatno otežavaju ostvarivanje prava

6. Pristup pravdi ostaje ograničen

- Više od polovine ispitanika smatra da postoje ozbiljne prepreke u pristupu sudovima
- Besplatna pravna pomoć se rijetko koristi
- Dio ispitanika ne zna kako da ostvari pravo na BPP

7. Civilni sektor ima ključnu ulogu u zaštiti prava OSI

- Organizacije OSI i NVO prepoznate su kao glavni zaštitnici prava
- Državne institucije i političke partije imaju nizak nivo povjerenja
- Edukacije i obuke dominantno dolaze iz civilnog sektora

8. Prioriteti za promjene su jasno definisani

- Ispitanici traže sistemske, a ne simbolične promjene
- Fokus je na primjeni zakona, materijalnoj sigurnosti i pristupačnosti

Preporuke javnih politika

Na osnovu nalaza istraživanja, predlažu se sljedeće preporuke:

1. Dosljedna primjena postojećih zakona

- Fokus sa donošenja novih propisa preusmjeriti na implementaciju
- Uvesti jasne mehanizme nadzora i sankcionisanja neprimjene
- Redovno pratiti sprovođenje zakona u praksi

2. Uklanjanje arhitektonskih i komunikacionih barijera

- Sistematska procjena pristupačnosti svih javnih institucija
- Obavezna prilagodba objekata, prevoza i javnih prostora
- Razvoj komunikacione pristupačnosti (gestovni jezik, Brajevo pismo, lako razumljiv jezik)

3. Jačanje povjerenja u mehanizme zaštite od diskriminacije

- Pojednostaviti procedure prijavljivanja diskriminacije
- Obezbijediti podršku tokom cijelog procesa prijave
- Aktivno informisati OSI o ishodima prijavljenih slučajeva

4. Unapređenje materijalne sigurnosti osoba sa invaliditetom

- Revidirati visinu socijalnih davanja i penzija
- Uvažiti realne troškove života sa invaliditetom
- Uvesti ciljane mjere podrške za posebno ranjive grupe

5. Razvoj inkluzivnog tržišta rada

- Jačati mjere profesionalne rehabilitacije
- Podsticati zapošljavanje OSI kroz subvencije i podršku poslodavcima
- Razvijati modele podržanog zapošljavanja

6. Sistematska edukacija institucija i službenika

- Obavezne obuke za zaposlene u javnoj upravi, pravosuđu i zdravstvu
- Fokus na praktične vještine i pristup OSI
- Kontinuirano praćenje promjena u ponašanju i praksi

7. Aktivno uključivanje osoba sa invaliditetom u kreiranje politika

- Uključiti OSI i njihove organizacije u izradu strategija i zakona
- Ojačati participativne mehanizme
- Prepoznati OSI kao partnere, a ne samo korisnike Sistema

